

RÁKÓCZI FERENC ISMERETLEN HADTUDOMÁNYI MUNKÁJA

HADA KOZÓ EMBERNEK TANÍTÓ SCHOLÁJA

Amikor Rákóczi 1703 június 14-én átlépi a magyar határt és az élébe seregülő jobbhagyok élére állva megindítja harcát a hazáért és a szabadságért: e kicsiny csapatok megható bizalmán s külföldi hatalmak néhány ígéletén kívül úgyszólván semmi egyébre nem támaszkodhatik. A következő hónapok meghozzák a magyar társadalom mindedig elképzelhetetlenül széleskörű csatlakozását: nemcsak a mindenéből kifosztott szegénység, hanem a Habsburg-uralommal elégedetlen nemesség is felsorakozik zászlaja alá. Rákóczi néhány hónap alatt urává válik az ország anyagi és erkölcsi erőforrásai nagy részének, s ezzel a szabadságharc győzelmes megvívásának legfőbb feltételét biztosítja.

Csak hogy ezeknek az erőforrásoknak meglete önmagában még kevés. Ahhoz, hogy egyetlen ellenálhatalatlan erejű folyamként sodorhassák el a szabadságuk útjában álló idegen, gyarmatosító hatalmat: egyetlen mederbe kell együvé terelni őket. Rákóczira az a feladat vár, hogy a tömegek szabadságvágyát, osztályharcos lendületét szervezett, harcoss mozgalmammá alakítsa.

A fiatal, kezdetben tapasztalatlan Rákóczi vállalja ezt a feladatot, s hozzálát az alakuló mozgalom kereteinek megalkotásához.

Mint hogy a létesülő önálló Magyarországnak elismertetését fegyverrel kell kivívnia: a központi probléma a nemzeti hadsereg felállításának és fenntartásának kérdése. Ennek érdekében kell újjászervezni a közigazgatást, az adórendszert; kell biztosítani a mezőgazdasági termelést, fellendíteni az ipart, tevékenységre készíteni a kereskedelmet, fejleszteni a tudományokat; s végül, de nem utolsó sorban a hadviselés céljainak megfelelően kell nevelni, tanítani, fegyelmelni az újonnan alakult hadsereg tagjait, tisztakat és közlegényeket egyaránt.

Mindezek a feladatok a 17. század folyamán Európaszerte jelentkeznek a rendi monarchia helyébe lépő, a feudális állam fejlődésének legmagasabb és legutolsó stádiumát, a maximális politikai centralizációt jelentő abszolút monarchiákban. A burzsoázia fejlődésének elősegítése révén az abszolút monarchiában nagy lendülettel bontakozik ki az ipar és kereskedelem, s ezen új bevételi források által a rendektől fokozatosan függetlenül képes központi hatalom gyors ütemben hívja életre támaszait: a csakis tőle függő, szakszerű

bürokráciát, s az állandó, szilárd katonai hierarchiával, új, csakis nagy, egy-séges seregtettek által megvalósítható harcmodorral rendelkező, rendszeresen kiképzett, a fejlődő polgári természettudomány eredményeit, az egyre szaporodó szakirodalmat már rendszeresen felhasználó hadsereget.¹

A Habsburg állam a 17. század közepén már rálépett a fejlődésnek erre az útjára; ezzel együtt seregei is elsajátították a reguláris hadviselés szabályait. Ahhoz, hogy Rákóczi a siker reményében vehesse fel a harcot: a modern hadszervezéshez hátvédül szolgáló, a modern abszolútizmus felé fejleszthető államszervezet létrehozása előtt azonnal és közvetlenül jelentkező feladatként magát a hadsereget kell megteremtenie.

Szabadságharc megindítását és folytatását egyedül biztosítani képes nemzeti hadsereg Mátyás király óta nincsen Magyarországon. Zrínyi óhajai nem váltak valóra, s a 17. századi szabadságharcok az ország szétszakitottsága miatt a lakosságnak aránylag nem nagy részét mozgósították. Rákóczinak tehát egészen előlről kell megkezdenie hadserege megszervezését. Csatlakozó tömegben nincsen hiány. Az első nehézség, amellyel a fejedelem szembetalálja magát az, hogy katonái a modern hadviselés gyakorlatában teljességgel járatlanok. De még ennél is súlyosabb hiányosság az, hogy nincsenek megfelelő tisztek, akik a betanítást elvégezzék, s a seregek hadmozdulatait a kor modern taktikájának szellemében irányítsák.

A kuruc hadsereg tisztjei legnagyobb részt a szabadságharcokhoz csatlakozott nemesség köréből kerülnek ki. A népi vezetés kialakulásának kezdeményeit 1703-tól kezdődőleg fokozatosan váltja fel a feudális hierarchiának megfelelő főúri, nemesi vezetés. „A szabadságharc társadalmi bázisa, a széleskörű nemzeti összefogás politikája megkövetelte, hogy a Habsburg-ellenes függetlenségi harcban résztvevő nemesek mind politikai, mind katonai szempontból szilárdan kezükbe vegyék a vezetést. Enélkül a Rákóczi vezetése alatt megvalósított nemzeti összefogás nem maradhatott volna fenn egy napig sem.”² A nem főrangú katonák közül a tábournoki karba egyedül Vak Bottyán kerül be; Esze Tamás és a szépségi Czelder Orbán brigadéroszágig emelkednek.

A nemesi tisztikar azonban — ha a hadseregen belül jelentkező társadalmi ellentétek kiéleződéséig a nemzeti összefogást biztosítja is — a hadsereg szakszerű vezetésére már éppen nem képes. Az alantas tisztek nagy része Thököly régi tisztikarából kerül ki; más részük, főleg a későbbi évek folyamán csatlakozó tisztek, a császári sereg volt tagjai. Thököly tisztjei a portyázó taktika hívei; a tisztikar többsége a modern taktika, stratégia kérdéseivel sem elméletben, sem gyakorlatban nincsen tisztában.

Maga Rákóczi, — akinek neveltetését a bécsi udvar úgy irányította, hogy a hadvezetés problémái minél távolabb álljanak tőle — a szabadságharc megindítása előtt, Lengyelországban, olvasmányok segítségével igyekszik megszerezni a szükséges hadászati ismereteket;³ ez azonban magában véve nem pótolhatja a közvetlen harctéri tapasztalatok hiányát. Ez a körülmény — mint

¹ Az abszolút fejlődés értékelését ld.: Abszolutnoje vremja. *Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija*, I. k. H. é. n. 36. l. — A 17—18. sz. katonai fejlődésének kérdésére: Delbrück Hans: *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. IV. Neuzeit. Berlin, 1920. 257. skk. 11.

² Heckenast Gusztáv: *A Rákóczi-szabadságharc*. Bp. 1953. 52. l.

³ Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér*. Bp. 1934. 21. l.

Emlékiratainak néhány megjegyzése elárulja — állandó aggodalomban tartja a szabadságharc megindulásakor; egyedül abban reménykedik, hogy idősebb, katonai tapasztalatokkal rendelkező híveitől, hadserege első tábornokaitól tanulhatja meg azt, amit könyvekből elsajátítani lehetetlen.⁴

Rövid idő alatt be kell látnia, hogy várakozásában keservesen csalódott. „... az első ütközetben megtanultam, hogy egyikünk sem ért a taktikához” — írja Emlékirataiban az 1704. decemberében lezajlott nagyszombati csatáról.⁵ A szabadságharc folyamán nem kevés alkalma lesz, hogy újból és újból meggyőződjék tisztjei tudatlanságáról. 1705-ben hadvezérei a legragyogóbb alkalmat szalasztják el a törbeccsált ellenséges sereg biztos megverésére (Vág—dudvági kelepce), hogy utána néhány nappal a középső és alsó vezetés tétovázó, fegyelmezetlen magatartása juttassa győzelemhez a császári csapatokat a kétszeres túlerőben lévő kurucokkal szemben (pudmerici csata). „Mindenki más árulással gyanúsította volna őket, pedig csak rikító tudatlanságról, elvesztett fejekről és határozatlanságtól ingadozó elmékről volt szó” — írja Rákóczi.⁶ A zsbói vereséget nem kis részben Károlyi Sándor tétlensége okozza, s a későbbi, egyre végzetesebbé váló vereségek mindegyikének okai között döntő súllyal szerepel az engedelmességre és parancsolásra egyaránt képes tisztikar hiánya.⁷ „Azok között, akik magasabb katonai rangot viseltek, egy sem volt, aki ne érdemelt volna szigorú, de igazságos büntetést, amiért nem teljesítette parancsaimat — írja Rákóczi. — Kétségkívül gyakran meg is kapták volna, ha tudatlanságuk, s egyéb hibáik nem mentették volna őket, mert nem volt elég ügyes alattvalóm ahhoz, hogy helyüket be tudtam volna tölteni és hibáikat javítani.”⁸

Az első csalódások után Rákóczi maga lát hozzá seregének átszervezéséhez. Könyvekből, s francia tisztjeivel folytatott hosszas megbeszélésekből sajátítja el a reguláris hadvezetés szabályait, s tudását azonnal átültetni igyekszik a gyakorlatba is. A régi magyar — portyázó — hadviselés hívei, Thököly régi tisztjei, szembefordulnak vele, a szabadságharc sikertelenségeiért őt okolják. Mint az Emlékiratok írja, azzal vádolják, hogy elszalasztja az alkalmakat az ellenség megverésére, csak azért, hogy megtartson bizonyos szabályokat, melyek „nem a nemzetnek valók”.⁹ A fejedelem a kuruc lömegekben lát biztosítékot arra vonatkozólag, hogy az új harcmodort rövidlátó tisztjei ellenére is érvényesíteni tudja: ezeknek „szilárdsága és bátorsága, a háború minden tapasztalata, sőt sejtelve nélkül — kizárólag jóakaratum és tanulékonyságuk, a szerencsétlenségek után is megrendíthetetlen nagylelkűségük tudta csak a háborút folytatni...”¹⁰ Rákóczi munkácsi hercegségének jobbágysai, udvari ezredének közvétszei „egyébre sem vágytak, mint tanulásra”.¹¹ Másutt az egész kuruc táborról, „nemességről és katonaságról” írja Rákóczi: „Ha lettek volna mesterei a haditudományban, szívesen tanult és engedelmeskedett volna

⁴ II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Ford. Vas István, Pach Zsigmond Pál bev. tanulmányával. Bp. 1951. 55., 77., 100. l.

⁵ U. o. 105. l.

⁶ U. o. 117. l.

⁷ Ld. Markó, id. m., különösen az V. fejezetben.

⁸ Emlékiratok, 73. l.

⁹ U. o. 119. l.

¹⁰ U. o. 75. l.

¹¹ U. o. 110. l.

és vitézségével megállta volna a helyét.¹² Rákóczi nem idegenkedik attól a gondolattól, hogy meg nem felelő tisztjeit leváltsa, s olyanokkal pótolja őket, akik az ő intenciói értelmében képesek eljárni, — mint Esterházy Antalnak írja, aki a tisztek és közvitézek közötti viszony megromlásáról panaszkodik: „az mely tiszt az alattavaló hadaitúl fél, búcsuzzék az szolgálattúl, találók mást helyében; mert ha az Isten kegyelme segített bennünket tiszt nélkül való kezdetire; segít ezután is folytatására hadakozásunknak.”¹³

A szolgálatban álló és leendő tisztek képzését Rákóczi úgyszólván egy-maga igyekszik biztosítani. A francia tisztek, akiknek egyik fő feladatuk lett volna a kuruc seregek hadászati színvonalának emelése — elsősorban nyelvi nehézségek, másrészt a magyar tisztek részéről gyakran, s nem mindig indokolatlanul mutatkozó bizalmatlanság, s mindkét okból származó elszigeteltségük folytán — nem váltják be e téren a hozzájuk fűzött reményeket.¹⁴ A tisztképzés szakszerű megvalósítása érdekében Rákóczi kezdetben katonai akadémia felállítását tervezi, minthogy azonban ennek megvalósítása egyelőre lehetetlen, 1707-ben felállítja udvarában a nemes ifjak társaságát, melynek keretében legjobb tisztjeinek kell majd az ő személyes felügyelete mellett az új tisztikart kiképezniök.

*

A gyakorlati képzés mellett döntő fontosságúnak tartja Rákóczi a hadismeretek elméleti elsajátítását is.¹⁵ Károlyi és Pekry 1707. évi sikertelen hadműveleteit bírálva, miután e tisztekről kiderült, „hogy mindnyájan bűnösök, tudatlanságból és határozatlanságból, ami voltaképpen az előbbinek következménye”, — utasítja Pekryt, hogy kérjen tanácsot Szent Iványi Jánostól, a palotások ezredesétől, „akinek legalább némi könyvekből szerzett elméleti jártassága van.”¹⁶

Egy hadseregben, mely a regularitás elvei alapján épül fel, minden tisztnek, minden közvitéznek pontosan körülhatárolható tudnivalói, feladatai vannak. Pekry egyik stratégiai lépését kárhoztatva, így ír Rákóczi: „Gondolom, fogja Kegyelmed mondani, hogy az tisztek javallották; nincs is kétségem benne, mert ők csak úgy szólnának, mint kapitányok: de Kegyelmednek úgy kell cselekedni, mint generálisnak.”¹⁷

Rákóczi nemcsak elvárja tisztjeitől, hogy úgy cselekedjenek, amint rangjuk megköveteli, hanem módot is kíván nyújtani hadserege minden tagjának — a közvitéztől a generálisig — hogy az állapotával járó tudnivalókat elsajátítsa. A hadsereg szervezése, oktatása és nevelése céljából keletkezett hadászati irodalom sok vonatkozásban töredékesnek látszó ránkmaradt darabjai a valóságban egyetlen szervesen fejlődő egész részei.

A hadi irodalomnak az a műfaja, melyet a gyakorlat elsőnek követel meg, s melynek közzébecsátása a rendezett hadsereg fennállásának *conditio sine*

¹² U. o. 75. l.

¹³ *Archivum Rákócziánum*. Szerk. Thaly Kálmán. I. osztály, II. k. Bp. 1873. 112. l. 1707. október 14.

¹⁴ A francia katonaság itteni szereplésére ld.: Markó Árpád: *Les soldats français dans la Guerre d'indépendance du Prince François II. Rákóczi*. Paris, 1934.

¹⁵ *Emlékiratok*, 75., 77. l.

¹⁶ U. o. 181. l.

¹⁷ *Archivum Rákócziánum*, II. k. 122. l. — 1707. november 1.

qua non-ja: az edictum, a hadsereg tagjainak különféle természetű jogait és kötelességeit tárgyaló rendelet.

Rákóczi edictumai — többségükben — nem száraz, az élet folyását megmerevítő paragrafusok. Alattvalók és állam kapcsolata még nem vált bürokratikussá; a rendeletek közvetlen kapcsolatot létesítenek vezetők és vezetettek között, személyesebbek, mint a későbbi korszakok rendeletei, s a viszonyok kevésbé komplikált volta folytán kevésbé szakszerűek, sokoldalúbbak is. Így Rákóczi edictumaiból nemcsak a hadsereg szervezésének, fejlődésének egyes állomásai bontakoznak ki, de megismerkedünk általuk a katonaság egész belső életével, s fejlődése során felmerülő valamennyi problémájával. A sorok közül tisztek és közvitézek együttélésének, szegénylegények, parasztok, s a nemesség ellentéteinek némely összetevő tényezői is kiolvashatók. Az edictumok elé írt bevezetések pedig — a tömegekhez szóló újság hiányában — arra szolgálnak, hogy a parancs meghallgatóinak emlékezetébe idézzék háborús tevékenységük okát és értelmét, s így e bevezetések a szabadságharc ideológiai alapjairól alkotott ismereteink elmélyítéséhez járulnak hozzá. Az egész hadseregre vonatkozó rendeletek kibocsátója úgyszólván mindig Rákóczi; gyakran a fogalmazásban is észrevehető az ő keznyoma; a szövegek a maguk egészében azonban általában nem az ő munkái.

Az első edictumok szükségképpen a katonaság fegyelmzését, az együttléti alapvető feltételeinek megteremtését szolgálják. A klímieci táborban csak szóval kihirdetett fegyelmi szabályzatot¹⁸ csakhamar követik az első írásos edictumok, így a Rápolti Nagy Pál károlyi várkapitány részére Domahidán, 1703. szeptember 7-én kibocsátott edictum, mely 21 pontban foglalja össze a táborban szem előtt tartandó erkölcsi és fegyelmi szabályokat, szigorúan utasítva a katonai hierarchia megtartására: „minthogy a hadakozásnak szerencsés kimenetelül Isten után a rendtartástól is várhatjuk, valamint az közvitézlő rendeknek, úgy illendőképpen a tiszteknek is egymástól való függése és engedelmessége parancsoltatik“.¹⁹ Ez az edictum külön cikkelyben vet gátat „a szegénység zaklatásának“ a katonaság által, s külön hangsúlyozza, hogy „hasonló tilalomban legyen nemességeknek házok s javoknak megbántása...“ Egy hasonló jellegű, valamivel részletesebb, és valószínűleg szintén 1703-ból származó edictum érdekes módon nem hangsúlyozza a nemesi javak kímélésének parancsát; lerögzíti, hogy „senki az otthon lakos szegénységét ne nyomorgassa“, de a következő cikk nem szól általában a nemességről, csak azt parancsolja, hogy a katonák „közöttünk szenvedő, becsületos Atyánkfiainak házoknépét ne háborgassák, sem külső jovokat ne prédálják; jószágokat, marhájakat ne bántásák; embereket ne sarcoltassák“.²⁰ A kímélet tehát — úgy látszik — a nemesi vezetés megszilárdulása előtti időben csak a kurucokkal együtt harcoló nemességre vonatkozik.

Az időrendben következő dunaordasi edictumot 1704. május 14-én adja ki Rákóczi, s benne szintén fegyelmi kérdéseket foglal össze, — nyilván nemcsak a katonaság kioktatására, hanem azért is, hogy a hadbírák kezébe uta-

¹⁸ *Emlékiratok*, 39. l.

¹⁹ *Történelmi tár*, 1904. 36—39. l. Közli Bányai Károly. Eredetije a Gencsy-család balkányi levéltárában volt.

²⁰ *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban HK.), 1888. 651—653. l. Közli Thaly Kálmán. Eredetije az Országos Levéltárban. (Archivum Rákócziánium, Lymbus.)

sítást adjon.²¹ A néhány hónappal később, Kiskőrösön, 1704. július 1-én kelt „Tábori főstrázsamester és alatta való tábori strázsamesternek instructioja” már elhagyja az eddigi parancsok kezdetlegesebb talaját, és egy speciális problémakörre terjeszkedik ki: Rákóczi saját táborának ör-rendtartását szabályozza.²² Egy évvel később, 1705. május—júniusban jelenik meg a valamennyi táborra vonatkozó örszabályzat: „Az táborunkban lévő mezei strázsáknak rendi.”²³

Az 1705. év egyébként is döntő a hadseregszervezés további alakulása szempontjából. 1705. januárjában Rákóczi elrendeli reguláris hadak szervezését, s 1705. május 1-én két terjedelmesebb, a további fejlődés irányát mindvégig megszabó edictum jelenik meg, most már nyomtatásban, Egerben. Az egyik utasítás a várparancsnokokhoz szól a vár s az oltalmazására szolgáló eszközök karbantartásának kötelezettségéről, s a várórség belső rendjéről; technikai utasításokat ad, s szabályozza a városban élő polgári lakosság magatartását is.²⁴

A május 1-én kelt másik kiadvány az eddigi hadi törvénykönyv-kezdemények rendszeres továbbfejlesztése. A bevezetés valamennyi tisztnek, „kiváltképpen pedig Generalis Fő-Hadi Biráknak, s utánna való több felső s alsó Hadi Biráinknak” ajánlja figyelmébe a 12 titulusra, s ezen belül articulusokra osztott „Isten törvénye, és jó kegyességen épült” regulákat, melyeknek célja „Vitézlő Rendeinket, az mindenkor hasznos kegyességnek uttyán egyenes nyomban jártatni.” Fegyelmi, erkölcsi szabályok felsorolása után következik a rendszabás „mindenféle vitézlő rendeknek magok alkalmaztatásokrul”, melynek első articulusa a katonai magatartás nem annyira parancsoló, mint nevelő céllal történő összefoglaló szabályozását adja: „Mind személy szerint, mind közönségesen, minden lovas és gyalog renden lévő hadakozó emberek, nékünk és Magyar Hazánknak tartoznak betsületessen szolgálni, igazaknak és engedelmeseknek lenni, kárát el-távoztatni és lilalmazni, s javát s bódogulását, minden erejekkel s tehetségekkel segíteni, az elejekbe tétetett Generalisoknak, Hadi-vezéreknek, és minden Felső-Tiszteknek magok vonogatása nélkül engedelmeskedni, semminémü zenebonát vagy háboruságot senki ne inditson, se valamire okot ne adgyon, hanem magát mind az ellenségre, mind penig az ellen való menetelbe, az hartzolásra alkalmatossan tartsa, a Strására való menetelbe-is, és ostromkor éjjel és nappal, sőt minden alkalmatosságokba, valamikor a szükség kíványa, magát ugy viselleye, a mint betsületit szerető vitézlő rendet illeti, kinek-kinek érdeme szerint meg-jutalmaztassa, nagy büntetés alatt.”²⁵ A következő titulusok a tábori élet rendjét, fegyelmét, a várak parancsolóinak kötelezéseit, a fegyver gondozását, a „mustrák” rendjét, s a hadbírák szerepét szabályozzák.²⁶ A szabályzat köte-

²¹ Említi Thaly a Rákóczi szabályzatairól írott összefoglaló tanulmányában: *Magyar katonai irodalom a XVIII-ik század elején. (Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Bp. 1885, 269—346. l.) 275. l. Lehetséges, hogy ez a szabályzat a szintén 21 pontos domahídi edictum egyszerű megisméltése. — Rákóczi edictumát, regulamentumát összefoglalóan ismerteti Markó Árpád is, *II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér* című művében.

²² HK. 1805. 299—303. l. Közli Thaly K.

²³ HK. 1888. 308. l. Közli Thaly K. A fogalmazvány a szepesi kamara levéltárában található. (Orsz. Levéltár.)

(Szabó Károly nem ismeri.) Ism. Thaly, id. m. 297. l.

²⁴ Ism. Thaly, id. m. 316—324. l. Nyomatott példánya az Orsz. Levéltárban.

²⁵ Nyilván sajtóhiba „megjutalmaztatása vagy büntetése alatt” szavak helyett.

²⁶ Megjelent nyomtatásban cím nélkül. Ld. Orsz. Széchényi Könyvtár. RMK. I. 1709/a.

lességévé teszi a tiszteknek, hogy „jól oktassák s tanítsák a köz vitélő népet, mint viselleyék magokat az Hadakozásba és harezkör.“

Az 1705 májusában kiadott törvénykönyv a hadi regulák nagyjából végleges megfogalmazását jelenti. A szécsényi országgyűlés napjaiban, 1705 szeptember 28-án kiadott regulák²⁷ a májusi törvénykönyvet dolgozzák át: a mű bevezetése, szerkezete nagyjából változatlan marad, mindössze a májusi törvénykönyv egyik titulását — Az Hadakozásban kívántató munkákról — dolgozzák bele Rákóczi „Törvény-tudó Fő-Hivei“ a katonaság általános magatartását szabályozó fejezetbe; az articulusoknak címet adnak, s a jelentősebbeket új fogalmazásban adják elő; a büntetések neveit pedig számos helyen enyhítik. A májusi törvénykönyv például a harmadízben káromkodáson ért katonát hóhér kezére adja; a szeptemberi csak egyházi fenytéknek kívánja alávetni; éppígy, míg a mustrán más tiszt vitélzeivel megjelentő tiszt, a hosszú ideig a tábortól engedély nélkül távol lévő, vagy hadtestét önkényesen változtató katona vétségeit a májusi törvénykönyv halállal kívánja büntetni, — a szeptemberi regula szerint az ilyen vétket elkövető tiszt „tisztitül megvállik“, — a közvitéz „mentsége szerint bűnhődik“, illetve „testében büntettetik“.

A Nagyszombatban 1706-ban nyomtatásban megjelentő „Az Magyar Vitélő Rend hasznára s javára rövideden öszve vétetett Hadi Regulák avagy Articulusok“²⁸ melyek az 1707-re tervezett rendszeres szabályozás elkészültéig „rövidebb formában, a dolognak hamaréb voltaért előre is közönségessé“ tételnek, érdekes módon ismét a szigorúbb büntetéseket léptetik életbe. E 47 paragrafusból álló, s csak a katonai fegyelem lényeges kérdéseit tárgyaló mű nem a hadbírák, hanem a közvitézek számára készült: utolsó paragrafusa elrendeli, hogy „az Tisztek a seregek előtt, ezeket gyakran meg-olvastassák, s szóval is elejekben adgyák, magok alattok valóinak, főképpen minden mustra, és sold fizetéskor, hogy jól meg ércsék, és azoknak meg-tartására vigyázzanak“.

Az ónodi országgyűlésen a Regulamentum universale-val kiadott, hivatalosan megerősített „Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények“²⁹ azután visszanyúlnak a szécsényi országgyűlés reguláihoz. A különbséget mindössze néhány szakasz bővebb megmagyarázása, továbbá a hadi bíróságot szabályozó teljesen újjáalkotott XII. titulus — A hadi törvényes processusról — jelenti.

A hadi törvényeket megelőző Regulamentum universale viszont az új fejlődést újonnan megrögzítő nagyszabású alkotás; előzménye, az 1705-ben vagy 1706-ban készült 92 szakaszos regulamentum-tervezet kéziratban maradt.³⁰ Az ónodi Regulamentum bevezetése elvileg magyarázza meg a rendtartás szükségességét. Minthogy „tapasztalyuk mi is, hogy ellenségünknek nem természetse s ereje, hanem hadakozó rendinek külömbözösége hatalmasabb ellenünk“, nem lehetséges, írja a bevezetés, „mást, többet, s jobbat

²⁷ Nyomatásban megjelent Nagyszombatban, 1707-ben. Az *Magyar országi conföderált nemes statusok és rendek részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények* címen. Orsz. Széchényi Könyvtár. RMK., I. 1734/a. (Orsz. Széchényi Könyvtár jelzete. Szabó Károly nem ismeri.) Ráday eredeti fogalmazványát ld. Ráday-levéltár, I. d/1—3.

²⁸ RMK. I. 1718.

²⁹ RMK. I. 1734. A Regulamentummal együtt jelent meg.

³⁰ Ism. Thaly id. m. 296—297: I. „Maga kárán tapasztalta édes nemzetünk...“ Hasonló kezdetű, de 104 pontból álló regulamentum eredeti, Bercsényi javításával ellátott kéziratát ld. az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Fol. Hung. 195. jelzeten.

óhajtánunk, s munkálkodnunk, minthogy azon eszközt, s azon fegyvert, a' kívül ellenségünk maga hitin tartja megaláztatásunkat, kivéven kezéből; az önnön maga fegyverével emészszük meg felfuvalkodott hatalmát.“ S „mint a jól vetett magnak az idő termést, ugy adhat a jól plántált Hadi Rend állandó boldogulást Nemzetünknek“.³¹ A regulamentum részletesen ismerteti a kuruc hadsereg szervezetét, fizetési, ujoncozási rendjét, szól a hadak téli szállásáról, a generalis commissariatusságról, végül a hadi törvényről. Ugyanez év szeptember 3-án Terebesen az erdélyi rendek számára is kiadják e szabályzatot, az erdélyi viszonyokat szem előtt tartó, új bevezetéssel és befejezéssel; a szöveg nagyjából azonos az ónodival, a latin szöveg azonban új, más fordító munkája.³²

Az ónodi kiadványokkal a hadszervezés és hadi jog megalkotásának műve befejeződik. Az országgyűlést megelőző évekből ismerünk még néhány speciális szabályzatot, — így Bercsényi 1706-os bajmóci Particularis Regulamentum-át, a hadak téli szállását illetőleg,³³ Rákóczi udvari tisztjeihez intézett instrukcióját,³⁴ továbbá a tüzérség szervezéséről 1705-ben Sréter János főinspectorhoz intézett instrukciót, mely a tüzérség fejlődését döntő módon befolyásolta.³⁵ A tisztképzés szolgálatában állanak végül a Nemes Társaság részére kiadott edictumok.³⁶

Az edictumok, regulák, s a regulamentum a hadsereg fegyelmezett, rendezett fennállását szolgálták. A törvények a seregszervezés és a tábori élet minden vonatkozását kimerítően szabályozták, közvitéz és tiszt megtanulhatta belőlük, mivel tartozik egymásnak, mivel hazájának, s/hogyan kell eljárnia, ha a szabadság ügyét szívében viseli, s azt akarja, hogy a kuruc hadsereg az ellenséggel való összecsapásokban kifogástalanul működjék.

Az edictumok, a regulamentum nem terjeszkednek ki azonban a hadsereg életének minden részletére. Ezek az utasítások megtanítják a közvitézt: hogyan kell engedelmeskednie, de magára hagyják a tisztet abban a pillanatban, amint szembekerül az ellenséggel; — megtanítják még neki, hogyan fegyelmezze csapatait a csata tüzében; de arról, milyen taktikát kövessen, a hadvezetésnek milyen módszereit alkalmazza, hogy elnyerje a győzelmet az ellenség felett: nem szólnak egy szót sem.

A hadtudomány, stratégia, taktika elméleti kérdéseivel foglalkozni a hadi tractatusok, hadtudományi kézikönyvek feladata. Ahhoz, hogy a szabadságharc tisztjei ezekkel a kérdésekkel tisztába jöhessenek: elengedhetetlenül

³¹ *Regulamentum universale*. RMK. I. 1733. Bevezetés. Ism. Thaly, id. m. 278—294. l.

³² Egykorú másolatát ld.: Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hung. 649. — Ism. Thaly, 295—296. l.

³³ RMK. I. 1723. Ism. Thaly, id. m. 324. l.

³⁴ Rákóczi György neve alatt közli Rummy Károly György: *Monumenta Hungarica* című Pesten, 1817. megj. műve első kötetében.

³⁵ Századok, 1898. 813. l. Közli Thaly K.

³⁶ Rummy, id. m. I. k. 196—212. l. közli A Nemes Társaság számára való Edictumok szövegét. A társaságra vonatkozó más rendelkezésekkel együtt ism. Thaly, id. m. 328—344. l. — Az 1707 utáni évekből származó néhány utasítás a harcmodorra vonatkozólag ad utbaigazítást; így az 1710-ben a romhányi csata után kiadott, később még említendő hadparancs a harc és visszavonulás módozatait szabályozza. (Közli Thaly, HK. 1892. 273—277. l.) A munkácsi vár parancsnokához 1711. febr. 10-én intézett utasítás részletekbe menően tárgyalja a várvédelmet. (*Archivum Rákócziánum*, III. k. 572. s. II.) Egy keltezetlen, de a taktika kérdéseire kiterjeszkedő, s így feltehetőleg 1710 körül kelt utasítás a „Tábori zsákmányozásnak rendi“-t szabályozza. (Ism. Thaly, id. m. 324—326. l.)

szükség van a hadtudományi kérdésekkel foglalkozó elméleti művekre. Rákóczi jól tudja ezt; s mihelyt a hadsereg adminisztratív, szervezési, fegyelmi kérdései végleges formájukban tisztáztnak: előtérbe lép a hadtudomány elméleti kérdéseinek problémája.

A hadtudomány fejlődése Zrínyi óta nem sokat haladt előre Magyarországon. Tolnai Mihály református lelkész, a bujdosók tábori papja „Szent Had, az az, Lelki s' Testi Szabadságokért fegyvert vont Vitézek Tüköre” című művében, melyet Wesselényi Pálnak, „Az igaz Magyaros Magyarok Lelki s' Testi Szabadságokért Szám-kivetést szenvedők Táborának választott Fő Generalissának” ajánl, a szabadságmozgalmak elméleti és gyakorlati problémáinak adja rövid áttekintését Zrínyi szellemében, de a fő súlyt inkább az ideológiai, mint a katonai szempontokra helyezi.³⁷ 1690-ben Balthyány Ádám gróf, Zrínyi utódja a horvát báni székben, „Mars Politicus, azaz Okos Hadviselő, avagy Bölcs Hadi Vezér külömbféle híres neves hadviselők példáibul származott maximái és tudománya” címen kezd klasszikus és magyar példákra támaszkodó tractatust írni, de műve csonkán marad.³⁸ Forgách Simon, Rákóczi későbbi tábornoka, a 17. század utolsó éveiben a császári hadsereg ezredére vonatkozó szakmunkát ír arról, „mimódon ő Fölsége az Ország conservatívójával continuálhatja a török ellen való hadakozást”.³⁹ 1705-ben ugyancsak Forgách tüzetes emlékiratot nyújt át Rákóczinak „az hadakozásrul s mostani operatiókrul”.⁴⁰ Mindezen munkáinál döntőbb jelentőségű azonban az a tette, hogy 1705-ben kinyomatja az általa igen nagyra becsült Zrínyi Miklós „Török Áfium”-át.

Zrínyi műve a kuruc olvasó számára nemcsak mint szabadságszeretetre és németgyűlöletre mozgósító, lendületes olvasmány volt jelentős. A mű olyan égető hadtudományi kérdéseket tárgyal, melyeknek megoldása az elmúlt ötven év alatt nem sokkal haladt előre. Az állandó hadsereg követelése, a gyalogság előnyben részesítése a lovassággal szemben, a hadsereg ellátása s fegyelmének biztosítása: mindezeket a problémákat Rákóczinak is meg kellett oldania. S amikor Forgách bevezetésében magasztalja Rákóczit, mint aki által „fegyverre kelünk szabadságunk mellett lött hatalmunk”, s mint aki „a Nagyméltóságú Bánnak vére lévén, nemcsak igyekszik a jó militaris disciplinát béhozni — sőt parancsolja és parantsoltatja máris”⁴¹ — bizonyára csak megerősíti Rákóczi lelkében az elhatározást, hogy „ezen mi magyar nemzetünket a pogány módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapassza, a ki által nemcsak az idegen nemzet igájától megszabadítja, de az ő vitézkesdre teremtett virtusi által más nemzeteknek is példája és dicsősége lehessen”.

*

1707 ősztől kezdve a hadviselésre alkalmas idő beálltáig a fejedelem palaki és szerencsi kastélyaiban, később Kassán, Tokajban, Nagykárolyban tartia téli szállását. A hónapok látszólagos nyugalomban telnek: Rákóczi tárgyalásokat folytat főembereivel, kihallgatáson fogadja külföldi uralkodók

³⁷ Colosvaratt, 1676. RMK. I. 1197. (Új kiadása Bp. 1937.)

³⁸ Tsm. Thaly K., HK. 1891. 273—274. l.

³⁹ Thaly Kálmán: *Ghymes gróf Forgách Simon tábornok, mint író. (Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok, 211—268. l.)* 224—225. l.

⁴⁰ U. o. 228. l.

⁴¹ U. o. 217—220. l.

megbízottait, leveleket olvas és válaszokat diktál. Kedvező időben udvarával vadászatra indul a hegyaljai erdőségekbe. „Magánosan való írásnak végbenvitel után a Felsőleges Fejedelem vadászni kiment, Ordiantián lévő Gavallérokkel, Bjárókkal, Főember szolgálival, és Karabilyosokkal, hat vezetőekkel, a mint szokott mindenkor ő Felsőge; az honnant is délfelé visszajöven, Fejedelmi Asztalához leült. Ebédután a Francia Generálissal sokáig conferálván, azután megint foglyászni kiment, és onnét éppen csak estve visszajött“, — írja a fejedelem egyik őszi napjáról Beniczky Gáspár, Rákóczi bizalmas belső titkára.⁴² E szórakozások azonban egy percre sem vonják el a fejedelmet országos gondjaitól: életének nyilvánosság előtt lejátszódó, uralkodói mozzanatai mellett napról-napra érleli magában az előtte álló feladatok megoldását. Alig múlik el nap, amelyről Beniczky Gáspár fel ne jegyezni: „Ebéd után magánosan való dolgai körül egész estig ő Felsőge foglalatoskodott.“⁴³ Máskor: „Postán jött némely Levelek és Könyvek olvasásában s egyéb szükséges dispositióknak rendben való vitelében sokáig occupáldván ő Felsőge, azután lenyugodott.“⁴⁴ „A Felsőges Fejedelem felkelvén és magánosan való írásokban egyideig occupáldván, azután némely Francziáknak Audientiát adott.“⁴⁵ E magános elmélkedések, írások, s nem kis mértékben bizonyára a francia tisztekkel folytatott gyakori, hosszú megbeszélések terméke a fejedelem hadtudományi kéziratföredéke: a Hadakozó embernek tanító scholája.

Közvetlen indítékokat e mű megírására az 1707. év őszén összesűrűsödő események szolgáltatták. Ez év augusztus végén, szeptember elején Rákóczi Pekryhez írott levele még tele van reménységgel: „Negociationkból oly erős segítséget várhatunk, az mely által hazánk rövid idő alatt következhető boldogulását is várhatjuk“,⁴⁶ október közepén pedig Erdély szerencsétlen elveszte felett érzett keserűségében kijelenti: „az hadakozásnak rendi és módja szerint a jónak még csak remémlésére is nem volna okom.“⁴⁷ Csapatái ellenállás nélkül vonultak ki Erdélyből, mely őt néhány hónapja fejedelmévé választotta; a hadműveletek során a császári seregben nevelkedett tisztjeinek tudása is elégtelennek bizonyult. „... mind az táborozás, mind az járás felfordult eszeveszettségéből áll és kormányoztatik, melyből csaknem siralmas szívvel kell gondolkodnom az had conservatiojárul és azon darab tartomány megmaradásáruul“ — írja Beresényinek.⁴⁸ S jóllehet a portyázó harcmodor bizonyosfokú fenntartását az adott körülmények között Rákóczi maga is szükségesnek érzi, — most már attól tart, hogy ennek az ideje is elmúlt. Mint Károlynak írja 1707 novemberében: „az Kegyelmed villámlásait és sokfelől kezdendő operatióit megértvén, mentül tovább consideráлом ezen projectumot, annál több akadályt látok benne; mert tapasztalva láthatjuk, hogy kárunkkal tanítottuk az ellenséget az ilyen lármáskodások ellen való operatiokra.“⁴⁹

A harcterek problémáin túl, más körülmények is indokolják azt, hogy Rákóczi az eddiginél következetesebben lásson hozzá a nyugati harcászati

⁴² *Beniczky Gáspár naplója. 1707—1710. (Rákóczi Tár. Szerk. Thaly Kálmán, I. k. Pest, 1866. 1—232. l.) 44. l.*

⁴³ U. o. 101. l.

⁴⁴ U. o. 54. l.

⁴⁵ U. o. 89. l.

⁴⁶ *Archivum Rákóczianum*, II. k. 92. l.

⁴⁷ U. o. 113. l. — 1707. okt. 14.

⁴⁸ U. o. 138. l. — 1707. nov. 15.

⁴⁹ U. o. 124—125. l. — Keltetetlen.

meghonosításához. A szécsényi országgyűlés lezárta a szabadságharc első, bizonyos fokig ideiglenesnek tekinthető szakaszát, s az azóta eltelt időben Rákóczi minden vonalon igyekezett megteremteni az új, állandó berendezkedés alapjait. Az ónodi országgyűlésen kiadott regulamentum által a hadszervezés kérdése egyelőre lezártnak volt tekinthető; ónodi prozódiumban Rákóczi most már a hadászat fejlődésének irányát igéri megváltoztatni: minthogy „a szükséges hadakozást“ „azon utak és módok követése által, mellyekkel eddig, folytatnunk nem lehet“ — jelenti ki Rákóczi — „válasszunk oly utat, mely által boldogulásunkat leginkább remélhetjük“.⁵⁰ A belső szervezéssel párhuzamosan Rákóczi az 1708. évre nagyszabású stratégiai tervet készít: elhatározza, hogy csapataival betör Sziléziába, s a nyugati seregekkel egyesülve, Frigyes Vilmos porosz herceget Magyarország trónjára ülteti, — magának csak az erdélyi fejedelemséget kívánván megtartani.⁵¹ E hadjárat, mely a kuruc seregeket nyilvánvalóan eddig ismeretlen feladatok elé fogja állítani, különös súlyt ad a hadügyi kérdéseknek. A hadjárat előkészítése, a hadsereg újjászervezése során felmerülő problémák, s ezzel egyidejűleg a vezetés gyöngéiről szerzett keserű tapasztalatok adják a közvetlen indítékot Rákóczinak, hogy számos sürgető feladat megoldása mellett is hozzáfogjon a kuruc szabadságharc katonai kézikönyvének elkészítéséhez.

*

A kis kézirat, mely az Országos Levéltár Múzeumi Törzsanyagának 18. századi keltezetlen csomóiban fekszik, a „Hadakozó embernek tanító scholája“ címet viseli, s minden valószínűség szerint a Rákóczi-Aspremont-Levéltár tartozéka volt, ahonnan ismeretlen úton került be a heterogén elemekből álló gyűjteménybe. A quart formátumú, félhasábosan írott szöveg 19 foliora terjed, s egy 1708 március 11-én Vetési Lászlóhoz, Rákóczi franciaországi ügyvivőjéhez intézett levél fogalmazványával szakad meg. A szöveg első nagyobb felét Rákóczi tollba mondta valamelyik titkárának, a szöveg második részét sajátkezűleg írta. A Vetésihez intézett levél fogalmazványa egy harmadik kéztől származik.

A mű keletkezésének időpontja teljes pontossággal nem határozható meg. A terminus ante quem kétségtől 1708. március 11., a terminus post quem 1707 nyara, minthogy az akkor megjelent regulamentumokra Rákóczi a kéziratban hivatkozik; sőt azt az időpontot, melynél a munka korábban nem készülhetett, nyugodtan 1707 októberében jelölhetjük meg, minthogy a kézirat bevezetésében vázolt kedvezőtlen hadihelyzet éppen ekkor, Erdély elvesztével állott elő. Lehetséges, hogy a mű két időpontban készült, s a két rész — a diktált és az autográf — megírása között hónapok teltek el: a bevezetésben Rákóczi „négy esztendőtil fogvást“ tartó hadakozásról beszél, ami az 1707-es keletkezést teszi valószínűvé; az 1708-as levéltörredék viszont azt mutatja, hogy a kézirat ebben az időben is Rákóczi asztalán heverhetett.

A kézirat nagyobbterjedelműnek szánt, magyar nyelvű hadtudományi mű töredéke. Bevezetése, s első két fejezete: „Az hadi disciplináról“ és „Az hadakozásnak fejrül, az országgló Fejedelemlül“, úgy látszik, Rákóczi eredeti munkája; a fennmaradt további két fejezet azonban: „Az Fü Generalisrul“

⁵⁰ Idézi Wellmann Imre: *Az ónodi országgyűlés történetéhez*. Szentpétery-émlékkönyv. Bp. 1952. 569. l.

⁵¹ Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*. II. k. Bp. 1909. 548—571. l.

és „A Táborozásról” — egy François La Valière nevű szerző 1643. körül írott francianyelvű hadtudományi munkájának fordítása.⁵²

Nem véletlen, hogy Rákóczi éppen francianyelvű mű lefordítására vállalkozik. A hadsereg, melynek tisztikarā számára ez a kis mű gyakorlattá igyekszik tenni a magasabb hadművészet elemeit, a 17. század első harmadától kezdve Európa legmodernebb hadserege. A harmincéves háború első évtizedeiben hihetetlen mértékben lezüllött francia hadsereget Richelieu, a francia abszolutizmus kiépítésével párhuzamosan, annak hódító céljai szolgálatában újjáteremti: új ezredeket állít fel, egységesíti a gyalogságot, átveszi Németalföld polgári harcászatiának és hádszervezésének tapasztalatait.⁵³ A század közepén a francia állam már többszáz ezer főnyi ütöképes hadsereggel rendelkezik. E fejlődés nyomán létrejön a 17. századi hadifejlődés legnagyobb vívmánya, egyben az abszolút hatalom legerősebb támasza: a központi, állandó hadsereg.

Európa többi hadseregével szemben a század folyamán mindvégig megőrzött fölényét a francia hadsereg a természettudományok, matematika hatalmas fellendülésének, s az e fejlődést kihasználó haditechnikának köszönheti. A stratégia, taktika elemi szabályai változatlanok maradnak; de a tüzérség szerepe hatalmasan megnő, a várak, városok megostromlásához pontos műszaki tervek készülnek.⁵⁴ A harcászat művészetből tudománnyá válik.

E nagyarányú fejlődés természetesen a hadtudományi irodalmat is erősen megélelnek. Nagyobb jelentőségű műszaki leírások mellett seregestől jelennek meg a század folyamán kevésbé ismert szerzőktől, rendszerint tapasztalt katonáktól származó művek, melyek a harcászat elveire, a hadmérnöki tudományok alapelemeire tanítanak, s a tisztek kötelességeit, feljebbvalóikhoz és alárendeltjeikhez való viszonyukat ismertetvén, megrögzítik annak az átalakulásnak egyes fázisait, melyeken keresztül a tiszt az abszolút rendszer megszilárdulásával saját belátása szerint működő, többé-kevésbé önálló condottiereből vagy nemesúrból az állandó hadsereg hierarchiájába illeszkedő, meghatározott feladatokkal megbízott, állami funkcionáriussá válik. E művek célja nem az, hogy a harcászatot új utakra vezessék; egyszerűen össze kívánják foglalni azokat az elméleti és gyakorlati tudnivalókat, melyek-

⁵² François La Valière a 17. sz. tizes éveiben született. Fialat korától kezdve katonai pályán működött, s mint tehetséges katona, gyorsan haladt előre. A máltai lovagrend érdemeiért tagjává választotta, Velence meghívta hadserege egy vezető pozíciójába, amit azonban La Valière nem fogadott el. A hadjáratok szüneteiben hadtudományi tanulmányokat folytatott, s „részben, hogy tökéletesítse magát a hadi tudományban, részben, hogy oktassa azokat, akk tanulni akarnak”, *Général d'Armée* című munkát készítet, melyet Mazarinnek ajánlott és küldött el. A spanyol-francia háborúban, Lerida vár 1644. évi ostrománál életét vesztette, s művét d'Agremont hadmérnök saját toldásaival saját neve alatt Párizsban 1652-ben kiadta. A plágium napvilágra került; 1667-ben és 1673-ban a mű ismét megjelent, most már az igazi szerző neve alatt; 1693-ban pedig Hágában jelent meg, mint egy négykötetes hadtudományi kézikönyv IV. kötete. — A munkát bevezető rövid életrajz adatait használta L.-Mayeul Chaudon „*Nouveau Dictionnaire Historique*” című lexikona hatodik kiadásának (Caen, 1786.) VIII. kötetében. La Valière származásáról a lexikon azt állítja, hogy a Bourbon eredetű de la Baume le Blanc családból származott; s apja, la Vallière és Choisi ura Ostende ostrománál esett el. Ezeket az adatokat nem tudtam ellenőrizni; a *Nouveau Dictionnaire* hirhiedt pontatlan adatairól (La Valièrenek is tévesen két művet tulajdonít, holott a szóbanforgó kötet a fiatal hadvezér egyetlen munkája), s az újabb életrajzgyűjtemények úgyszólván teljesen megfélekedtek La Valière-ről.

⁵³ Delbrück, id. h. és J. Revol: *Histoire de l'Armée Française*. Paris. 1920. 82—85. l.

⁵⁴ Delbrück, id. h.; J. Revol, id. m. 98—100. l.

nek birtokában az alsóbbrendű tiszt kifogástalanul és szakértelemmel teljesítheti kötelességét.

Ennek az irodalomnak egyik darabja *La Valière: Pratique et Maximes de la Guerre* című munkája, mely a taktika alapelemeit tartalmazza. Népszerűségére jellemző, hogy 1652 és 1673 között három kiadást ért; utoljára 1693-ban Hágában jelenik meg, mint a „*Les Fonctions d'un Capitaine de Cavalerie, et d'Infanterie, les devoirs de l'Homme de Guerre. Et aussi la Pratique de la Guerre*” összefoglaló cím alatt kiadott négykötetes katonai kézikönyv negyedik kötete. A magyarázó metszetekkel illusztrált gyűjtemény — négy szerző különböző tárgyköröket megvilágító munkáját tartalmazván — kedvelt olvasmánya és hasznos tankönyve lehetett a 17. századi francia tisztikarnak.⁵⁵

Az első kötet *Sieur de Birac* műve és a lovassági tisztek feladatairól szól; függelékében közli mindazokat a rendeleteket, melyeket az uralkodó 1661 és 1669 között a lovasság számára kibocsátott. Ez a kötet önállóan 1669-ben jelent meg először Párizsban. A második kötet szerzője *De Lamont, Toulon* város kapitánya; ez a kötet a gyalogsági tisztek feladatairól szól, s tartalmazza a katonai vezényszavakat, valamint az 1651 és 1668 között megjelent katonai utasításokat; végül — metszetekkel illusztrálva — az ostrom és várvédelem szakszerű, mérnöki tudnivalóit. A harmadik kötet, mely szerzőjét nem tünteti fel, s mely címevel — *Les devoirs de l'homme de guerre* — Rákóczi címválasztását befolyásolhatta, a katonai erényekről, a tisztek által általában követendő magatartásról ír, s tételait sok történeti példával világítja meg. E kötetekhez csatlakozik negyediknek *La Valière* említett műve. *La Valière* négy könyvben tárgyalja a hadseregek vezetéséhez szükséges tudnivalókat. Az első könyv a jó fővezér tulajdonságairól ír, azután a táborozásról, a táborhelyek őrzéséről és a sereg vonulásáról; a második a különféle csatarendeket írja le, és azt a módot, ahogyan a csapatokat a csatában irányítani kell; a harmadik részben az ostrom módozatait és eszközeit ismerteti; a negyedik a városok, várak, táborhelyek meglepetésszerű elfoglalására vonatkozólag ad útmutatást. E négy könyvhöz csatlakozik *D'Aigremont* hadmérnök kiegészítése, mely az egyes tisztek feladatait, s a gyalogság vezényszavait tartalmazza.

Valószínűnek látszik, hogy *La Valière* művének ez az utolsó kiadása került Rákóczi kezébe. Francia tisztjei, akik XIV. Lajos érdekeinek képviselői, s a szabadságharc katonai problémáinak lehető modern megoldása érdekében tartózkodtak a fejedelem mellett, s akikkel ő — mint *Beniczky Gábor* írja, — éppen a mű megírásának időpontjában igen gyakori és hosszadalmas megbeszéléseket folytatott — bizonyára ellátták az általuk is használt modern hadtudományi művekkel.⁵⁶

⁵⁵ Az Országos Széchényi Könyvtár birtokában lévő példány — mely az Illésházy-család dubniczi könyvtárából származik — már 1712-ben egy francia tiszt birtokában volt, amint ez a címlap verzóján lévő, egyébként olvashatatlan bejegyzés nyomai mutatják; a könyv később „*Jean Baptiste d'Estienne Bar. de Vassquez (Vauguez?) premier Lieutenant*” tulajdona volt. A kötetek terjedelme: 104, 160, 140, 140 l.

⁵⁶ *Beniczky* 1708. március 1-ről a következőket jegyzi fel: „Korán reggel Mádrul eő Felsege megindulván, vadászva Göncz felé ment, az hova is délután érkezvén, és Fejedelmi Asztalához némely Francia Tisztekkel leülvén. annakutánna szüntelen való írásokban foglalatoskodott.” (Id. m. 101. l.) Március 6-áról pedig: „Magánossan való írási körül a Felseges Fejedelem foglalatoskodván. egész délig occupálódott, conferálván sokáig a Francia Generálissal, kinek végbenvitele után Fejedelmi Asztalához leült. Ebéd után hasonlóképpen szüntelen dictálásban és írásban is töltvén ideit, egész kilencz óráig azokat continuálta.” (Id. m. 102. l.) Nem lehetetlen, hogy ezek a megjegyzések a kis mű keletkezésére vonatkoznak.

La Valière művének tervbevett fordítása azt látszik bizonyítani, hogy Rákóczi a francia hadviselés módszereinek átvételével kívánta megújítani hadseregét. A kuruc hadsereg hadászati gyakorlatában — mint ezt a hadtörténeti kutatások megállapították — német mintá, a Savoyai Eugén-féle hadszervezés és hadvezetés érvényesült.⁵⁷ Az egyetlen francia eredetű hadszervezeti forma a brigád-rendszer; a hadműveletek a német iskola tanításainak értelmében folynak le. A szabadságharc megindulásakor Rákóczi a Palocsay György által még 1702-ben lefordított I. Lipót-féle hadicikkelyeket használja fel regulamentumai elkészítéséhez,⁵⁸ s Georg Boeckler 1695-ben Frankfurtban megjelent Schola Militaris Moderna című rendszeres hadtudományi kézikönyve a szabadságharc hadügyeinek alakulására jelentős befolyást gyakorolt. Mindez nem zárná ki azt, hogy Rákóczinak szándékában ne állott volna a francia hadvezetés módszereinek meghonosítása. Maga az a körülmény, hogy a régi magyar hadviselési rendhez ragaszkodó tisztek körében nem a gyakorolt német, hanem a francia hadviselés elleni ellenszenv terjedt el, azt bizonyítja, hogy Rákóczi a francia módszereket állította követendő példának szemük elé.

Rákóczi azonban nem kívánta szolgailag, a helyi viszonyok szemmel tartása nélkül alkalmazni a francia hadtudományi elképzeléseket. 1707. októberében figyelmezteti Esterházy Antalt a francia módszer válogatás nélküli alkalmazásának veszélyeire: a „contra-posztérung“ hasznát „ily modalitással, az mint Kegyelmed írta, — írja levelében — tapasztalhatta talán az francia hadakozásban; de bizonyára az magyarnál, nem hiszem, tapasztalhassuk hasznát.“⁵⁹ La Valière művének fordításával egyidőben pedig megbízta Szent Iványi Jánost Boeckler említett művének lefordításával.⁶⁰

Hogy mi a jelentősége a két mű egyidőben, vagy közvetlenül egymásután történő lefordítására irányuló kísérletnek, — ebben a kérdésben találgatásokra vagyunk utalva. Lehetséges, hogy a két mű s a magyarországi tapasztalatok összehangolásával Rákóczi új magyar hadtudományi mű írását vagy íratását vette tervbe. Lehet, hogy La Valière művének fordítása közben kedvét veszette: úgy találta, hogy a francia szerző sok helyen általánosságban mozog, vagy a megvalósítás módozatait találta kétségesnek, s jobbnak látta, hogy szakszerűbb, több konkrét tudnivalót tartalmazó kézikönyvet adjon katonái kezébe. Lehetséges végül, hogy a két munkát különböző közönségnek szánta: míg általában tisztjei tudását Boeckler tárgyilagos, sok adatot tartalmazó művével kívánta volna fokozni, addig nemesi testőrsége számára szükségesnek érezte a könnyebb, tractatus-szerű francia szöveg átdolgozását, melyből olvasói nemcsak katonai magatartást tanulhattak, de a benne foglalt, nem szorosan véve hadtudományi fejtegetések magukévá tételével az újonnan létesülő nemzeti abszolutizmus hűségés támaszaivá válhattak volna.

*

Rákóczi ugyanis nem elégszik meg a gyakorlati tartalmú francia szöveg lefordításával. Néhány rövid bevezető fejezetben azt is megmagyarázza: miért van szükség erre a hadtudományi munkára, s hogyan kell értékelni a hadjáratot vezérlő Fejedelem méltóságát.

⁵⁷ Markó, id. m. 55. l.

⁵⁸ Századok, 1873. 174. l. Thaly közlése.

⁵⁹ Archivum Rákóczianum, II. k. 112. l. — 1707. okt. 14.

⁶⁰ Szentiványi levele Rákóczihoz, 1708. ápr. 10. (Orsz. Levéltár, Kamarai Ilybus) és Rákóczi Szentiványihoz, 1708. ápr. 25. (Protocollum Rákóczianum, IV. A Jeszenák-család levéltára.) — Esze Tamás szíves közlése.

Ezek a fejezetek a Hadakozó ember tanító scholájá-nak a nemzeti abszolutizmust megalapozó magyar államelméleti művek sorában is helyet biztosítanak. E részletek feltétlenül önállóbbak, mint a hadtudományi fejezetek; lehetségesnek látszik azonban, hogy a fejedelem itt is felhasználta — ha kisebb mértékben is — a rendelkezésére álló magyar vagy külföldi politikai és hadtudományi művek néhány részletét.

A bevezető fejezet rövid pillantást vet a hadi helyzetre, s megállapítja, hogy a tisztek tudatlansága okozza azt, hogy ámbár a magyar nemzet „az Természettől sok hadi virtusokkal megajándékozott legyen“, a haza szabadsága „földre tapottatott“, s a négy év óta tartó hadakozás nem tud eredményt elérni. A fejedelem nyíltan a reguláris hadviselés hívének vallja magát; nem veti el a portyázó harcmodort sem, kijelenti azonban, hogy ez a hadviselésnek csak járuléka, nem fundamentuma, s segítségével a döntő győzelem nem vívható ki. A mű feladata tehát az, hogy a tiszteknek „út és alkalmatosság az tanulásra adattassék.“

Nemcsak tisztjei tudatlansága okozott azonban Rákóczinak — mint láttuk — súlyos gondokat; legalább olyan nagy mértékben gátolta a hadjárat szerencsés folytatását a tisztek fegyelmeztelensége is, s az, hogy a fegyelmeztelen tisztek katonáik körében sem tudták a fegyelmet maradéktalanul megtartatni. A hadjárat valamennyi nagyobb csatája kínálja a példákat e fegyelmeztelenség végzetes következményeihez: a nagyszombati, pudmerici, zsibói csatavesztés okai között a tisztek tudatlansága mellett első helyen szerepel az a körülmény, hogy — mint Rákóczi 1707-ben írja Bercsényinek — kiki hozzászózott „maga fantáziája szerint disponálni az hadak között.“⁶¹ Rákóczi komoly erőfeszítéseket tesz, hogy hadseregét fegyelemre szoktassa;⁶² 1706-ban írja Károlyinak: „Hiszem, eleitől fogvást, ha minden dispositiók véghezmentek volna, nem tudom, eddig hogy járt volna az német! Én is, valóban meguntam az ilyen fogyatkozásokat; kihezképest csak declarálja Kegyelmed az tiszteknek, hogy én megesküdtem, hogy valakik a paráncsolatokat véghez nem viszik, — nem kímüllem túllök az akasztófát.“⁶³ Ilyen körülmények között érthető, hogy hadtudományi tractatusa elején a fejedelem külön fejezetet ír „az hadi disciplináról“, mely „az hadakozásnak olly lelke, a' melly nélkül nem tsak annak folytatása lehetetlen, de kezdése is haszontalan“, s a fej és tagok viszonyának klasszikus hasonlatával magyarázza meg, hogy a „sok ezer különböző akaratú ember“ között ő maga egyedül kívánja a fej szerepét betölteni. — Ezt a hasonlatot a 17. század elejének erdélyi politikai irodalma is szívesen alkalmazza: Füsüs János Királyok tüköre c. művében több ízben is írja, hogy a fejedelem a fő, de ebből csak azt a következtetést vonja le, hogy „a királynak, úgy mint az alatta lévő nép fejének, több jószágos cselekedeteknek öltözetiben kell járnia, mint az tagoknak, kik alatta élnek és tengnek.“⁶⁴ A fejedelem kizárólagos parancsnokságának ez a XIV. Lajos magatartására emlékeztető hangsúlyozása különbözteti meg Rákóczi álláspontját a korábbiaktól, jelezvén azt, hogy az abszolút nemzeti állam kialakításának törekvése Rákóczi személyében már magasabb fokon nyilvánul meg, mint a 17. századi Erdélyben.

⁶¹ *Archivum Rákóczianum*, II. k. 59. l. — 1707. márc. 23.

⁶² Márki Sándor, id. m. II. k. 522—523. l.

⁶³ *Archivum Rákóczianum*, II. k. 522—523. l. — 1706. ápr. 13.

⁶⁴ Füsüs János, pataki: *Királyoknak tüköre*. Bártfa, 1626. 315—316. l.; más értelemben használja ugyanezt a hasonlatot a 105—106. és 117—118. lapokon.

Hogy azonban a kiváltságaik felett óvatosan örökös nemességet s első-sorban talán Erdély rendeit, akik néhány hónapja választották fejedelmükké e kemény szavakkal el ne riassa magától, a következő fejezetben Rákóczi az igazságos és kegyes fejedelem alakját vázolja fel. A fejezet irodalomtörténeli előzménye az az 1610 és 1641 között megjelent néhány kötet, amelyek az uralkodók kötelességeivel, az uralkodáshoz szükséges erényekkel foglalkoztak, így Laskai János Justus Lipsius-fordítása, Füsüs János már említett, Bethlen Gábornak ajánlott műve, s végül talán Gvevara Antal, spanyol püspök Horologii Principum c. nagyterjedelmű művének császári területen megjelent fordítása is.⁶⁵ Valószínűnek látszik, hogy Rákóczi ismeri e munkákat, általában hivatkozik is rájuk, s néhány gondolatukat, — melyek egyébként a kialakulóban lévő nemzeti abszolútizmusok közös gondolatai — fel is használja. E fejezet — talán szintén az említett művek hatásaként — a 17. század protestáns, prédikatori stílusának nyomait mutatja. Az uralkodói hatalom eredetét Istennek tulajdonítja: a fejedelmeket „az mindenható Isten egyedül az népek vagy ostorul, vagy maga jó kedvéből aggya, s azoknak választások és változtatások az ő Szent Kegyelmetől függ” — írja. — Ez a gondolat az erdélyi rendek álláspontjának pontosan megfelel. Rákóczi előtt fejedelmi beiktatásakor beszédet tartanak: „egy ítélőmester egy óráig tartó szónoklatot intézett hozzám, — emlékezik vissza Rákóczi — részlelte, hogy Isten az, aki a jó és rossz fejedelmeket adja, hogy általuk áldja vagy büntesse az alájuk vetett népeket.”⁶⁶

Ez Istentől eredő hatalom birtokában azonban Rákóczi nem kíván önkényesen uralkodni: a törvények „igazgatása alá az szabad országokat kormányozó királyok és fejedelmek is vannak vetelve.” Ezt a gondolatot az erdélyi politikai írók is hangsúlyozták: Füsüs műve bevezetésében kijelenti, hogy el kell vetni azt a tévhitet, hogy „a fejedelem szabados az törvénytől”; ha a király Isten törvényéből gubernálja az országot, maga is ahhoz szabja életét, „minde- nek az törvények alá vettetvén.” Csak így várhatja Füsüs szerint az uralkodó boldogulását.⁶⁷ Rákóczi nagy jelentőséget tulajdonított uralma törvényességének; emlékirataiban gyűlölettel ír az esküszegő, törvénytörő királyokról: „mindig a királyok szegték meg először a törvényt”, s a nép nem fogott fegyvert, „mindig csak esküszegő és a törvény ellen fellázadt királyok ellen.”⁶⁸

A törvényesség mellett az igazság és kegyelmesség az, melyet e politikai írók a fejedelemtől elsősorban megkívánnak.⁶⁹ Füsüs így ír: „Az országnak székiben ülő Gubernatornak Királyi bottya, mellyel az országot igazgaltya: az törvény; az fejében lévő Korona: az igaz vallás; az arany alma, melyet kezében tart: az igazság.”⁷⁰ Ez a gondolat is visszatükröződik Rákóczi művében: kívánatos, hogy a fejedelem „alattavalóit igazgató bottyát egyengesse az törvény, vezérelyye az igazság, s tartóztassa az kegyelem.” — Ép így a kor han-

⁶⁵ Laskai János: *Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei*. Bártfa, 1641. (RMK. I. 709.) Füsüs id. m. (RMK. I. 549.) Draskovics János: *Horologii Principum. Az az Az Fejedelmek Órájának második könyve*. Grätz, 1610. (RMK. I. 421.) E műveket ismerteti: Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 28—36. l. — Ld. még a Kerecsényi Dezső cikkében (Fejedelmek órája, Prot. Szemle 1929.) ismertetett irodalmat.

⁶⁶ *Emlékiratok*, 165., 209. l.

⁶⁷ Id. m. Dedikáló levél és I. fejezet.

⁶⁸ *Emlékiratok*, 64—65. l.

⁶⁹ Laskai, id. m. 297. l.

⁷⁰ Füsüs. id. m. Első könyv bevezetése.

gulatában gyökerezik Rákóczi szép gondolata háborúról és békéről: a fejedelem „szeresse a hadakozást, hogy népét oltalmazhassa, de el ne felejtse az békességet is, az mellynek szerzéséért vonattatik ki az igaz fegyver.“ Füsüs is, Laskai is bőven fejtegetik műveikben, hogy a fejedelmeknek „az szép békességért“ kell harcolniok,⁷¹ hogy „igaz ok“ a háborúságra „főképpen akkor vagon, midőn az országhnak oltalmáért támadnak fel a hadak“,⁷² s hogy az igaz uralkodó és a kegyetlen fejedelem között a különbség épen abban rejlik, „hogy amaz a fegyvert a békességnek oltalmazására tartya kezében, ez azért, hogy a nagy gyűlölségeket nagy félelemmel zabolázza meg.“⁷³

Az igaz fejedelem viszont mértékletességgel, nyájassággal, kegyelmességgel, méltósággal uralkodik.⁷⁴ Rákóczi is azt kívánja a fejedelemtől, hogy keménység és lágyság között okos középutat választva, „magát minden alatta valói Attyának lenni tudván, böltsségével és mértékletességgével, maga méltóságát meg tartó nyájasságával mindeneknek szívét magához kapcsolja.“ E szép, tömör sorok szubjektivitását Saint Simon Rákóczi-portréja árulja el: „Böles, szerény, mértéktartó“ — írja Saint Simon Rákócziról. „Igen könnyed mindenkivel, és amí ritkán található együtt — ugyanakkor sok benne a méltóság anélkül, hogy modorában bármi is éreztetné a dicsőséget. Rendkívül tisztességes, egyenes, igaz, a végsőkig bátor ember.“⁷⁵

A modern, abszolút fejedelem eszményi alakjának személyes átélésen alapuló megrajzolása után tér rá Rákóczi La Valière művére. A mű első fejezetének tartalma kétségkívül hozzájárult ahhoz, hogy Rákóczi éppen ezt a hadtudományi munkát választotta ki fordításra: a szerző felhívja a hadvezérek figyelmét arra, milyen nagy károkat okozhat a meg nem felelő hadvezér fejedelmének, s kioktatja a hadsereg vezéreit arról, hogyan kell eljárániok, ha nem saját érdekeiket, hanem fejedelmük és az ország ügyét tekintik: felhívja figyelmüket az állandó tanulás, a hadászat kérdéseiben való elmélyedés, történeti és földrajzi ismeretek megszerzésének szükségességére. A második fejezet, melynek fordítása már félbeszakad, a táborhely helyes kiválasztásáról, a tábor célszerű elrendezéséről szól.

Fordításában Rákóczi úgyszólván mondatról mondatra követi mintáját. Általában nem törekszik szószerinti fordításra, a gondolatokat adja vissza lehető pontosan, lerövidítve itt-ott a francia szerző helyenként bőbeszédű fogalmazását, egy-egy félmondattal magyarázva meg másutt azt, amit leendő olvasói szempontjából nem tart elég világosnak. Mint tudjuk, Rákóczi kitűnően ismerte, beszélt a francia nyelvet, — ezzel a tudásával úgyszólván egyedül állott hadseregében, hiszen azért is kellett neki magának e fáradságos feladatra vállalkoznia, — e szakszerű szöveg fordítása azonban mégis súlyos nehézségek elé állította. A nehézségeket nemcsak az okozza, hogy Rákóczi, gyermekkorától 1703-ig külföldön élván, nem ura tökéletesen a magyar nyelvnek, hanem az is, hogy a magyar nyelv ekkor még nem állott azon a fokon, sem szerkesztés, sem szókincs tekintetében, mint a máris komoly irodalmi multra visszatekintő francia nyelv. Franciánvelvű szöveg pontos tolmácsolására az elmúlt évszázadokban nem igen találunk példát irodalmunkban: a

⁷¹ Füsüs, id. m. 91—92. l.

⁷² U. o. 103. l.

⁷³ Laskai, id. m. 466—467. l. A háború kezdetéről és végéről ld. még Füsüs, id. m. 91—92. l.

⁷⁴ Füsüs, id. m.

⁷⁵ Emlékiratok, Saint-Simon emlékirataiból, 221. l.

magyar nyelv a latin stíluselemek felhasználásával fejlődik, s nehezen tud idomulni a modern szöveg megkövetelte sajátosságokhoz. Rákóczi fordítása szemellátható szerkesztési nehézségekkel küzd; a francia szöveg sokszor bonyolultan összetett mondatait nem képes mindvégig egyforma világossággal visszaadni. Kiváló fordítói érényekről tesz viszont tanuságot franciás fordulatok, elvont kifejezések magyarosításában; ezeket szabatosan, az eredeti értelmet híven tolmácsoló magyaros fordulatokkal adja vissza. Néhány példa: qu'il s' y porte avec coeur — bátor szívvel forgolódik; témoigner tant de mépris pour sa vie — életének bátor kockáztatásával; ils se rendent coupables — méltó, hogy számot aggyanak és bűnhőgyenek; les diverses pensées, que l'imagination lui présente — nagyra ki terjesztetett gondolatit; il marchera en état de s'en rendre maître — oly erővel mennyen, hogy aztat erővel is el nyerhesse. — Kísérletet tesz arra is, hogy a magyarban ismeretlen katonai kifejezéseket új szavakkal pótolja: a „le parc“ szót — értve ez alatt a táborban az ágyuk felállítási helyét — „rekesz“-nek fordítja s jegyzetben meg is magyarázza e régebben más értelemben használatos szó új jelentését.

Néhány eltérés a magyar és francia szöveg között érdekes világot vel a két társadalom különbözőségeire. Így Rákóczi — már az első fejezetben, ahol pedig fordítása pontosabb, mint a továbbiakban — kihagyja azt a mondatot, melyben La Valière a hadviselésben szükséges buzgóságot ahhoz az indulathoz hasonlítja, mellyel a szerelmes igyekszik elnyerni kedvese kegyét. Ezt a hasonlatot, mely a 17. századi francia uralkodóosztály társadalmi viszonyait jól megvilágítja, Rákóczi méltatlannak és frivolnak érezhette a magyar szabadságharc életbevágó problémái között. — Érdekes eltérés az is, amikor a francia „sujet“ szót — a szöveg a hadvezért arra inti, hogy ne pusztítsa ok nélkül sem a saját, sem az ellenséges ország lakosságát, vagyonát — Rákóczi „szegénység“-nek fordítja, jöllehet másutt, jogi vonatkozásban, használja az „alatta való“ kifejezést.

A szöveg a táborozásról szóló fejezet közepén megszakad. Rövid, és szintén befejezetlen, francianyelvű levélfogalmazvány következik 1708. március 11-éről Vetési Lászlóhoz: Rákóczi örömét fejezi ki Vetési szíves franciaországi fogadtatása felett, és megküldi megbízólevelét, melyre a követnek a további tárgyalások folytatásához van szüksége.⁷⁶

A mű befejezetlenségének okát illetően találgatásokra vagyunk utalva. Lehetséges, hogy Boeckler munkájának fordíttatása tette feleslegessé a mű folytatását. De valószínűbb, hogy a tavasz beálltával meginduló hadműveletek, a sziléziai hadjárat diplomáciai és katonai előkészítése közvetlenebb feladatok megoldását rótták ki a fejedelemre, aki téli szállását elhagyva, seregeihez indult. A következő évek sem kedveztek a munka továbbfolytatásának: Rákóczi kapcsolatai az itt tartózkodó franciákkal lazábbá válnak, Des Alleurs márki, XIV. Lajos katonai tanácsadója Rákóczi mellett, Munkács várába húzódik vissza.⁷⁷ A Franciaországgal való együttműködés gondolata fokozatosan hát-

⁷⁶ Fiedler, Joseph: *Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Aus den Papieren Ladislaus Kökényesdi's von Vetés.* (Wien, 1855.) c. művében (I. k. 81—83. l.) közli Vetési egy Rákóczihoz intézett jelentését, melynek elején 1708. jan. 14., végén jan. 25. áll dátumként. Valószínű, hogy Rákóczi válasza erre a levélre céloz. Vetési tudósítja Rákóczit XIV. Lajos által történt szíves fogadtatásáról, és a francia uralkodó biztató ígéreteiről.

⁷⁷ Márki Sándor: *Desalleurs altábornagy Rákóczinál.* HK. 1917. 249. l.

terbe szorul; Rákóczi új szövetségese, Nagy Péter cár segítségével reméli kivívni a magyar szabadság ügyének győzelmét.

Az 1708 augusztusában lezajló trencsényi csatával megindul azután a szabadságharc hanyatlása. Rákóczinak sem ideje, sem módja nincs többé arra, hogy hadsergét új elméleti alapokon szervezze át. Forgách Simonnak 1710-ben börtönében frott Discursusai az államigazgatás egyéb kérdései mellett tárgyalják ugyan a hadszervezet, haremmodor néhány problémáját — Forgách korábbi álláspontjához híven a gyalogság nagyobb mérvű alkalmazása, a „regula és bizonyos exercitium alatt” harcoló seregek megszervezése mellett szólal fel, — de művének az adott körülmények között nem lehet hatása.⁷⁸ Rákóczi maga sem változtatja meg álláspontját: „Az német ellen reguláris had nélkül nem boldogulhatunk, melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat újonnan szaporítsuk, és fent hagyjuk inkább annak haszontalan fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar” — írja 1710-ben Esterházy Antalnak.⁷⁹ Nem mond le tisztjei elméleti oktatásának irányításáról sem teljesen; csak hogy nagyobb terjedelmű művek helyett az események gyorsabbodása folytán rövid utasításokkal kénytelen beérni. Igen érdekes ebből a szempontból 1710-ben, a romhányi csata után kiadott hadiparancsa; e csatában tisztjei az annyiszor szemükre hányt hibák megisméllésével játsszák el a kedvező alkalmat az ellenség megverésére. A fejedelem a parancs kezdő szavaiban a Tanító Schola bevezetéséhez egészen hasonlóan jelenti ki, hogy a „tisztetek tudatlanságából eredett confusionkat” a jövőben kiküszöbölni óhajtván, röviden ismerteti a reguláris hadviselés néhány szabályát, melyeket a tiszteknek az ütközetek folyamán kell szem előtt tartani. Leírja az ütközet előtt felállítandó harcrendet, a tiszt szerepét az ellenség elleni roham, s az esetleges visszavonulás irányításában,⁸⁰ — tehát a taktika azon kérdéseinek nyújtja rövid összefoglalását, amelyeknek a La Valière-féle mű fordításában éppen következniök kellett volna. A hadparancs stílusa arra enged következtetni, hogy Rákóczi itt is francia mintát használt; La Valière megfelelő fejezetével azonban csak néhány gondolatbeli és sorrendi egyezés mutatható ki. A hadparancs halála természetszerűleg nem lehetett már nagy; a harc befejezéséhez közeledett, s abban, hogy ez a befejezés tragikus volt, nem kis szerepet játszott az, hogy a Rákóczi által mindvégig hirdetett modern hadtudományi elvek sohasem váltak a kuruc szabadságharcosok közös tulajdonává.

*

Rákóczi magyarnyelvű írói működésének eddig ismert emlékei, kiterjedt, irodalmilag is jelentős levelezésén, néhány beszédén, és a szabadságharc céljait közvetlenebbül szolgáló, s csak több-kevesebb bizonyossággal neki tulajdonítható rövidebb szövegeken kívül mindössze imádsága, s néhány prózai zsolttárfordítása. A Hadakozó embernek tanító scholája a fejedelem egyetlen magyarnyelvű munkája, mely — gyakorlati célkitűzései ellenére is — irodalmi alkotásnak tekinthető. Bevezető fejezetei a magyar állambölcséleti irodalmat gazdagítják; hadtudományi részlete Zrínyi munkásságának tovább-

⁷⁸ Megj. Pest, 1848. *Rákóczi Discursusai, avagy II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai*. Ism. és Forgách szerzőségét bizonyítja Thaly, *Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok*, 229—245. l.

⁷⁹ 1710. jan. 24. Idézi Markó, id. m. 35. l.

⁸⁰ Közli Thaly. HK. 1932. 273—277. l.

folytatása. Nyelvi szempontból mint a fordításirodalom egy érdekes darabja, s mint a katonai műnyelv továbbfejlesztésére irányuló kísérlet érdemel figyelmet.

A kézirat hadtudományi jelentőségét már érintettük. E francia munka lefordításával Rákóczi nemcsak hadszervezési elveinek irányára világított rá, de a szakszerű, modern katonai irodalom magyarnyelvű tolmácsolásával úttörő munka elvégzésére vállalkozott. Hadszervezői, hadvezéri alakját ez a vállalkozás új színnel gazdagítja. — A kuruc szabadságharc hadászati problémáinak megoldására nemcsak e befejezetlen fordítás, de az egész négykötetes könyvecske tanulmányozása sok tanulsággal szolgálhatna; könnyen lehetséges, hogy a kuruc regulamentum, az utasítások, vezényszavak — legalább is az 1707 körüli években, — De Birac, De Lamont, La Valière műveinek felhasználásával készültek.

A Hadakozó embernek tanító scholája adalék végül a kuruc szabadságharc eléggé nem ismert felépítményének, Rákóczi abszolútista, a nemzeti és polgári fejlődés irányába mutató ideológiájának feltárásához.⁸¹ *)

* * *

HADAKOZÓ EMBERNEK TANÍTÓ SCHOLÁJA

Jólehet sok, és tsak nem mondható le irhatatlan az, az mit az hadi embernek, 's annál is inkább Tiszteknek tudni kel, mindazonáltal mivel annak egy része bizonyos Regulákban compendiáltatott, az mellyekről ez követke-

⁸¹ A szöveg közlésében a következő szempontokat tartottam szem előtt: 1. Az eredeti, rendkívül hányos interpunkciót pótoltam. A fordított szövegrészben, ahol az írásjel hiányzott, a francia eredeti írásjeleit tettem ki. — 2. A magánhangzók következtlenül és hiányosan feltett ékezezeit pótoltam. A mű egyéb helyesírási sajátosságait változatlanul hagytam. A nagybetűk használatát — néhány esettől eltekintve, ahol a szó nagybetűvel való kezdése teljesen indokolatlan, — szintén meghagytam. — 3. A kerek zárójel az eredeti zárójel, az egyenes zárójel az áthúzott szövegrészeket jelzi. Szögletes zárójelben saját magyarázó megjegyzéseim vannak. Rákóczi fordítói szempontjainak világosabbá tételére közlöm az eredeti francia szöveg első bekezdéseit:

„La conservation ou la perte des Couronnes dépend si souvent de la bonne ou mauvaise conduite de ceux qui commandent les Armées, que le Prince ne peut apporter trop de soin à bien choisir les personnes qui doivent remplir les charges de cette importance. Si la malice et l'ignorance des autres principaux Officiers de l'Etat le mettent en danger de périr, comme ce mal ne devient grand que par succession de tems, on peut le prévoir et y remédier; mais si un General est infidèle ou incapable, il peut en un moment faire perdre une Armée, et ainsi par une seule faute ruiner entièrement son Maître.

Quoi qu'un General ne soit point obligé d'agir en toutes les actions de la Guerre, il faut toutesfois pour bien parler de cette charge, faire voir en quoi elle consiste, et comme il faut se comporter en chacune d'elles; c'est une science qu'il doit posséder parfaitement, afin de bien donner ses ordres à ceux qu'il a choisi pour les exécuter: Les principales sont d'ordonner d'un campement, de poser la garde d'un camp, de marcher une Armée, de la mettre en bataille, de la faire combattre, d'entreprendre sur les quartiers, ou sur des Villes ennemies, de former le blocus d'une place, et de l'attaquer: Il faut de plus qu'un General sçache quel équipage d'artillerie lui est nécessaire, proportionnement à la force de son Armée et à ce qu'il peut entreprendre, qu'il sçache aussi d'ou il tirera ses vivres et munitions de guerre, et quel argent il aura, tant pour le payement des Gens de guerre et des travaux, que pour les vivres, artillerie, et hopitaux. Auparavant donc que de parler des diverses actions de la guerre, il faut faire voir quelles qualitez sont nécessaires à un General, pour bien s'acquitter du commandement d'une Armée.“

* Az erdélyi államelmélettel kapcsolatos fejtegetést a szerkesztő nem tartja bizonyítottnak.

Szerkesztő.

zendő Tractatusban szó lészen, az másika penig hosszas experientiából áll, az mellyet le irni lehetellen, hogy ha mindazonáltal akárki is /ha/ az elsőt nem tuggya, az másikat bizonyára olly könnyen meg nem tanulhattya. Innen következet Nemzetünknek boldogtalansága, az melly ámbár az Természetül sok hadi virtusokkal meg ajándékozottatott légyen, egész bódog emlékezetű Mátyás Király idejétől fogvást olly tudatlanság setétségébe vala(nk) vetve, hogy az hadi regulának még tsak az neve sem marada közöttünk. Mellynek melly hasznát vettük, gyászba öltözött Hazánk ditsóssege és földre tapottatott szabattságunk meg mutattya. Mert, ha szintén kérkedhetnénk is némelly azótától fogvást történt az Török és Német Nemzeten vet Győzedelmeinkel, azok az rosz rend tartás miat olly álhatatlanok vóltak, hogy háromszor is verettünk, az mig eczcer vertünk, és Nemzetünk az Törökkel való hadakozásban az ő móggya szerint sok dibdább portázásokra, 's haszontalan ellenkezésekre szokván, annyira el fajzott, hogy az Német Regularis ellenségnek szembe nem állhatván, olly Principiumokat vet fel, az mellyek az hadakozásnak nem fundamentoma, hanem accessoriumi szoktanak lenni. Mert ugyan is, ha az sűrű portázásokat, lopó próbákat, s les hányásokat, hertelen rohanásokat, ellenkezéseket fontollyuk, meg láttyuk bizonyára, hogy mind ezek az hadakozásban szükségesegek ugyan, de nem ollyak, az mellyek által vagy országot nyerhessünk, vagy magunkat állandó képpen fel szabadíthassuk, 's erősségeket óltalmazhassunk, avagy víjthassunk. Példa ebben az mostani hadakozásunknak négy esztendőül fogvást való folyása, mellynek bódogulását bizonyára még eddig nem azért nem érhattük el, hogy Isten ő Szt. Felsége maga kegyelmét meg vonta volna (az mellynek eddig is tulajdoníthattjuk meg maradásunkat), avagy hadaink kevés számának, a melly elienségünket sokkal felül halaggya, de csak egyedül annak, hogy magunk erejét meg nem esmervén, és avval élni nem tudván, magunk magunkat nem segíthettük, és segíteni nem tuggyuk. Nem is annyira panaszkodhatunk Tiszteink bátortalanságárúl, mint tudatlanságárúl. Hogy tehát ezeknek is út és alkalmatosság az tanulásra adattassék, következő Regulák meg fogják mutatni, miből állyon az hadakozásnak legnagyobb ereje, és kinek kinek particularis hivatallya.

ELSŐ RÉSZ

Az hadi disciplinárúl

Valamint az Emberi Testben az lelket minden tagjaink elevenítőjének lenni tapasztallyuk — ugy eczcersmind nyilván láttyuk aztat is, hogy az Istentől minden testi épséggel fel ékesített emberben ennek kormánynya alá, minden tagjaink olly engedelmességgel vannak vetve, hogy mihent magát lelkünk az járásra resolvállya, azonnal mozdíttya magát az lábba, oda veti magát szemünk, a'hová ez parantsollya, és oda nyujtódik kezünk a'hová akarja, úgy hasonló képpen az engedelmesség az hadakozásnak olly lelke, a'melly nélkül nem tsak annak folytatása lehetellen, de kezdése is haszontalan. Mert valamint az fellyebbemlített testbe haszontalannak lenni látnánk, ha minden tagunknak különbb akarattya volna, és lábunk, kezünk tsak akkor mozogna, azmidőn néki különbbő akarattya vólna, és lábunk, kezünk tsak akkor az midőn lelkünk parantsollya, úgy az hadakozásban, az melly sok ezer különbbő akaratú ember által folytattatik, mi jött remélhetne akárki is, ha kinek-kinek akarattya úgy meg nem egygyeztetnék az engedelmesség által,

1000
1000

hogy az Fű hadi Vezér kormányi szerint mindenképp folyhassanak. De valamint az Fű, az mellyben értelmünk, akaratumk, és az Emberi Test lelkének leg főbb operatioi vannak helyheztetve, haszontalan volna Szív nélkül, az melly az elevenítő melegséget magában foglalja és az Tagokban az Vért circuláltatván azokat eleveníti és conserválja, tehetetlen volna az kéz és láb tsontok, inak, és eretské s vér nélkül, úgy akár melly Fejedelem és Országoknak feje haszontalannak itiltetnék Szív azaz Fű Generalis, kezek azaz alatta való Generalisok, lábok azaz Ezeredes kapitányok, inak alattok való tiszték, erek azaz tizedesek és más aprólékos tiszték, vér azaz hadakozó köz legények nélkül. Nem tsudálkozhatik azért akárki is az Hadi edictumok keménységén, és az rendhez szabott Reguláknak /s/ meg tartásának sürgetésén, az mellyek nélkül egy Országló Fejedelem fájdalmokkal és nyilallásokkal hasogattatott Fűhez, és az egész hadakozó Test minden némü nyavalyáktól környül véte-tett, és épségnélkül kornyádozó és már már haldokló emberi testhez hasonlittatik. De mivel miben állyon az hadi disciplina tartás, és a tisztéknek egymástól való függése, azokról büven szóllanak az edictumok és hadi törvények, a mellyeknek Tudományja minden hadi tiszthez illik és szükséges, annak okáért azoknak tudományára igazitván célunkat üzzük.

MÁSODIK RÉSZ

Az Hadakozásnak Fejéről, az Országló Fejedelemről

Az Szabad Országok és azokban lévő minden Rendek elevenítő lel-kéről, a Törvényekről és ezekből eredő fenytékről, rövid elmélkedésünket el végezvén, mivel ezeknek igazgatása alá az Szabad Országokat kormányozó királyok és Fejedelmek is vannak vettetve, az kiknek tselekedelit, nemtsak az Istentül adatoit jó lelki isméret, szükséges hogy igazgassa, de bizonyára kívántató az is, hogy az alattavalóit igazgató bottyát egyengesse az törvény, vezérhellye az igazság, 's tartóztassa az Kegyelem, hogy azokat ékesítő erköl-tsoíkrül is rövideden szólljunk, szükséges. Mert noha tuggyuk, hogy azokat az minden ható Isten egyedül az Népnek vagy ostorül vagy maga jó kedvébül aggya 's azoknak választások és változtatások az ő Szt. Kegyelmetül függ, mindazonáltal szándékunk ellen /vólna/ és illetlen vólna, hogy ha ezekben kívánható jókat el halgatnánk. Igassággal és kegyességgel támogattya az Fejedelmi székeket az Propheta, mellyek tagathatatlan, mivel minden jó tselekedeteknek kutfejei és forrási, mindeneiket magokban foglalnak. De mindenképp felett szükséges, hogy ebben is olly középütt tartattassék, hogy se amannak keménységével az alatta valói elméjeket magától el ne idegenittse, se emennek látságával az rossz tselekedeteknek utat ne nyisson, hanem magát minden alatta valói Attyának lenni tudván, böltsességével és mértékletessé-gével /'s nyájjas/ maga Méltóságát meg tartó /ásával/ nyájasságával minde-neknek szívét magához kaptsoílyja. — Szeresse az hadakozást, hogy népét óltalmazhassa, de el ne felejtse az békességet is, az mellynek meg szerzéséért vonattatik ki az igaz fegyver, mellyre midőn maga Országáa hasznáért kén-szerittetik, — személyét s fárattságát, költségét, és egy szóval minden tehet-tségét attól ne kimillye. Mivel mindazonáltal maga mindenekre reá nem érkez-hetik, válaszszon magának olly Generalisokat, az melyek által, úgy mint Szive 's kezeivel, az emberi testnek feje kormányozza az hadi dolgait. De mivel ezekről e következő részekben büvebben fogunk elmélkedni, azok-

nak hivatalokat itt félben hagyván, térünk az szükséges gondolkodásokra, az mellyeknek meg fontolása és vizsgálása az hadakozás előtt szükségesek, mellynek tudnia illik kezdeti akarátúnkon aall de nem az vége, és annak minden szerentséi olly álhatatlanok, hogy egy tisztnek vétke végső veszedelemre vetheti országát, felfordíthattya Fejedelmi székit és egy szóval olly nyomorúságokra jutathattya, az mellyeknek jóra való fordulása tsak egyedül az Isteni kegyelemtül, és nem maga erejétül származhatik. De viszont ezeknek és hasonlónak elmékedésében ugy el ne merüllyön, hogy ha igyének igasságát tapasztallya, mind ezeket férre tévén folyamoggyék az Isteni kegyelemben való reménséghez, melly szerint minden tselekedetitt kormányozván, legyen azon, hogy annak Szt. áldását Magára 's népére terjeszhesse. Sok 's nem is ezen materiához valóok vólnának mind azokat le írni, az mellyek egy Fejedelemben kívántatnak, és az mellyekről könyveket írván, elég legyen ezeket említenünk az hadakozó Testünknek fejrül.

HARMADIK RÉSZ

Az Fű Generalisrul

Az Koronák és az Országok meg maradása annyiszor függ az Táborokat vezérlő Generalisok jó vagy rossz tselekedetittül, hogy ezeknek választásáru soha eleget nem gondolkodhatnak az Fejedelemek. Mert ha szintén más pólitiai tiszték és Ministerek is azokat veszedelembe ejthetik, azok miat következhető rosszszak késedelmesebbek lévén, az időnek folyásával orvosolhatók; de ha az Fű Generalis maga hűségtelensége a vagy tudatlansága által el veszti az tábort, eczzeri tselekedetivel földig rontya Fejedelme székit és Országát.

Jólehet az Generalis nem tartozik minden hadi tselekedetekben személylye szerint jelen lenni, midőn mindazonáltal tisztirül szóllyunk, szükségesnek láttyuk megmutatnunk, mindenekben magát hogy visellye; melly tudománt néki ugy kel tudni, hogy az szerint maga parantsolatit ollyak által folytat-hassa, akik azoknak végben vivői lehetnek. Kiválóképpen való tudománnyí ennek az tábor helyeknek elrendelése, olly alkalmatosságokban tudni illik, az midőn azok az ellenséghez vagy közel esnek, avagy azokban harcztot állani akar. Az Táborig strásáknak ollykor kirendelések, az táboroknak rend szerint való indításának elrendelése, harczra való kirendelése, harczottatása, az Vég-helyekre rendeltetett ellenség ellen való próbálás, ellenség várainak, várossainak vitatása; szükséges annak tudni az allatta való Táborhoz /képest/ és próbájához képest, mennyi ágyú és tüzes szerszám, s egy szóval Artoleria kíván-tassék; tuggya honnan vészi Hadainak élését és fizetését, és egyéb költségeket. De minek előtte az hadi állapotoknak folytatására fakaggyunk /abban/ azon Generalisban mitsoda erköltsök és minemüségek kívántatnak el nem mulathattyuk, az mellyek által tisztinek meg felelhessen.

Valaki tehát ezen tisztre fel emeltetik, magát az hadakozásban történhető minden napi veszedelemtül ne vonogassa, sött az legnagyobbakban is erős és álhatatos légyen, mellyek midőn az bátor szívtül erednek, ugy teczczik hogy ez benne leg szükségesebb, mert noha ugyan vóltanak sokan az kiknek /nyilván/ bátortalanságok nyilván való vólt, de még is, de még is [!] ellenségeken győzedelmeskettének; veszedelmes dolog lehet mindazonáltal azokat mindenkor tsak az okosságra bizni, az mellyek az bátorságtul függenek. Mert az harc-zok meg nyerésében nem elégséges mindenkor jól rendelkezni, azaz commen-

dérozni, de az hadakozás oly mesterség, amelyben sokszor kintelenítettik maga személyével is fizetni; és ha a jó rendelési egy Generalisnak jól harcoltatták az hadat, maga példája mindazonáltal ezeknél is többet téssen; mert az bizodalom, az mellyel hozzája viseltetnek az alatta valói, el felejteti ezekkel az félelmet és az veszedelmeknek meg vetését ettül tanúlyák, holott ha ennek tselekedeti félelmét meg mutatták, maga láttságát ezekkel is közli, de ha láttyák, hogy ez bátor szível forgolódik, amazok is nem tartják oly félelmesnek az halált, az midőn előttök járójok életének bátor koczkáztatását szemlélik. /az buzgóságos indulat/

Az buzgóságos indulat légyen társa az bátorságának, mivel ez erőssíti amaszt, és az Természet fogyatkozásait segíti elől hozni, édessit ez minden fáradságokat, és felül halasztattya az leg nehezebb dolgokat is, s ösztönzi minden utok módok ki keresésére: az mellyel az ellenségnek árthat.

Noha azért az bátorság és az buzgó indulat oly nemes és szükséges minemüség, hogy mind azok /felettebb való képen/ elégséges képpen benne nem lehetnek, vigyázzon mindazonáltal, hogy tüllek el ne ragattattassék; mert veszedelmes az vakoknak kalahuzsága, mellyeket nem is lehet követni ennyi sok veszedelmes utakon veszedelmesztetés nélkül. Valamennyiben kívánható dolog tehát, hogy az köz vitézlő rend az fellyebb említett minemüség után járjon, annyiban félhető, hogy ha azokat tsak egyedül követi az Hadakat követő Generalis, akinek ezeket maga jó itéletivel kormányozni kel. Mert ha ű általok vezéreltetik az bátorság, oly utakra vezeteli, az mellyek követése által igen hamar el veszhet, 's avval Fejedelmének semmit sem használhat, az buzgó indulat pedig oly próbákat kezdethet véle, az mellyeknek véghez vitelére elégséges nem leszen. Élyen azért ezekkel úgy, mint egy okos hajókázó, /mag/ az ki vitollait ki eresztvén, tsak annyi szélt fog, az mennyi hajójának jó kormányozására elégséges.

Aki mindazonáltal az Fű Generalisságnak hivatallyát elérni kívánnya, abban az hadakozáshoz való indulat is szükséges, mert sokan vannak, az kiknek bátorsággal és buzgó indulattal teli szívek, és bölcs itelettel felékesítetett elmével életeknek nagyobb részét töltik az táborokban, még sem lehetnek alkalmasok ezen hivatalra. Mert valakik az hadakozásra vagy erővel vagy más bizonyos okokból aggyák magokat, természet szerint való hajlandóság nélkül elől nem mehetnek, és az természet hozza magával, hogy nehéz azt meg tanúlni, a mihez az embernek kedve nintsen; mellyből származik, hogy ámbár sokat lássanak, hallyanak, elméjük mindazonáltal kedve nélkül annyira meg nem világosíthatatik, hogy illy nagy szolgálatra valaha alkalmasok lehessenek. És ha szintén szívek 's indulatok által ösztönöztenek is az olyan alkalmatosságok keresésére, az mellyek által ditsősséget nyerhessenek, megelégesznek avval, hogy az reá bizattatott dolgot véghez vigyék, de nem foglalkosz és koddatták/ lalatoskoddatták elméjüket annak meg vizsgálásában, ha helyesek vóltake azon parantsolatok, az mellyeknek véghez vitelét reájok bizták. Hogy azért valaki az parantsolatok és hadi Fű vezérlés folytatására alkalmas lehessen, szükséges hogy ütett az természet szerint való hajlandóság is segítse, és hogy ez ösztönözze az benne lévő alkalmas minemüégeket annak el érésére. Ez az az titkos erő, aki vónszon kit kit az természettül beléje ótatott leg alkalmasabb vóltára, és minek előtte még eszünk alkalmatossá tétetessék is tselekedetink vezérlésére, még gyermekségünknek minden alkalmasztatásából ki teczczik. Ezen minemüség mondánk hasznosak egy Országának az midőn egy személyben találtnak és társul vészik az jámborságot, mellytül ha tanátsot nem vesznek fel tett szándékok véghez vitelében, annyi-

ban félhetők a mennyiben kívánhatók. Ezen jóságos tselekedett és erkölcs tanította az Generalisokat, hogy az kezekben adatott erőtt az Fejedelmek országi hasznára fordítsák, és hogy az által az Szegénységet ne pusztítsák és rontsák, és erőszakokat ne kövessenek, még az ellenség földén is, ha tsak az Fejedelmeknek hasznokra nintsenek; a'mint sokszor történik, hogy az Generalisok magok hasznokat keresvén, nem az Fejedelmekét és Országokét, mellynek sokszor nagy részét az ellenségek praedájává teszik, hogy másutt nyereségek által magoknak hasznot hajthassanak, a hol az prédálások és adóztatások miat az kezek alatt lévő táborot rontják és vesztik az ellenség földén; mellykor méltó, hogy számot aggyanak és bünhöggyenek mind azokért, az mellyeket az ellenség az el hagyot tartományban követett, 's ugy az kezek alatt lévő hadak veszedelméért is; szükséges azért hogy tuggyák hogy mivel tsak egyedül az Országok haszna ad nekik hatalmott az ellenség Országára, életére és javára, az midőn ezek az Fejedelmek hasznokon kívül történnek, az Generalisok rajtok semmit sem követhetnek, ha tsak az tolvaj nevet magokra nem akarják venni.

Az Ország mutató Mappák és azoknak historiáji, az ékesen szóllás, maga jó termete és az hadi viselőkhöz maga jó alkalmaztatása, és testinek egészséges vólta, olly részek, az mellyek végső képpen fel ékesítik az Generalis személljét, de mindezek nem éppen szükségesek. Mindazonáltal akik az természetül mind ezen minemüségben részesítettnek is, azoknak az tudomány olyakat is adott, az mellyek az természet hatalmában /adva/ nintsenek, és akiknek az jóságos erköltsők legjobb és egyenesebb értelmet /sokkal/ sugárolnak is, sokal ditsekedhetnek ugyan, de mind ezek /ve/ tsak végezellen munkát tesznek, ha az tapasztalás és szemmel látás benne az végső munkát véghez nem viszi /k/; mert ez az, a'mely nagyra ki terjesztetett gondolatit az /jó/ egyenes itilett által /mind/ egybe hozza és mind azokba jó választást létett velle. Ettül kérünk tanátsott legszükségesebb dolgainkba, mivel ez sok szép tselekedeteknek és néha vétkeknek is bizonyosága lévén, nekünk egész tudománt adhat, az mellyet az sok történetekből veszen.

Noha ugy teczczik, hogy az elmének világosítása, az melly szükséges az táborokat igazgató nagy emberekbe, olly kegyelem, az mellyet tsak az tapasztalástúl várhatni, bizonyos mindazonáltal /az is hogy annak (ennek) is sokan sok ditsőségnek/

[A következő részek Rákóczi kézírásával folytatódnak:]

az is, hogy ehez való ragaszkodás nélkül sokan ennek dicsőségét nagy részben el nyerték, és kevés idő alatt az hadakozás állapotit értelmét jobban el érték, mind sem mások hosszas idők folyásiban /alatt/. És mivel nagyobb része az nagy embereknek az szem látás és tapasztalás által tették magokat alkalmaztossá az Táborok vezérlésére, a kik ezek cselekedetek meg vizsgálásába fáradoztak, és elmékedések által értésében, s életek historiai meg vizsgálásában szorgalmatoskodnak, oly nyereségek volt, hogy amazok munkái által tanulván, azon jókban részesültenek, am mellyek el nyerése /nekik/ amazoknak sok nyughatatlanságokban, és vérek ontásában állot.

Hogy tehát ezen fáratságos és hosszas ut meg rövidithessék, szükséges, hogy az ki fel magasztaltatását az fellyeb való tisztekre ohaitja, /ma/ nemcsak az ollyan hivatalyából tanulni igyekezzék, de szorgalmatoskodgyék abban is, hogy ollyak írásit szerezhessen, és /discursus/ beszéd s elmékedésit halgassa, az kik az hadakozásról jól, s értelmesen szóllanak, mert ezek által elméje meg /iga/ világosítatik azokban, az mellyeket szükséges, hogy kövesen

az sok törtenhető alkalmatosságokban, az mellyeket naponkint előnkben át az hadakozás; rövid idő alatt fog eképpen harcokat, /látni/ erősségek oltalmazását és vivását látni és sokszor az hadakozás legfőbb történetibe és alkalmatosságiba találkozni; és ha ezek között magát, elméjét foglalatoskodtattja azok cselekedeti megfontolásában, az kiken ezek megfordultak, maga elméjét és itéletit annyira fel ékesíti, hogy az leg nagyobb dolgok el követésére is alkalmatos leszen.

A Táborszásrul

Mivel maga az Fő Generalis ritkán szokot az Tábor helyek kiválasztására nenni, hacsak öt /hon/ egynéhány napig az tábor nyugosztalni nem akarja, avagy az ellenség közel léte miatt oly helynek ki választása nem szükséges, az melyben mind az tábori alkalmatosságok büven meg legyenek, mind pedig harcra alkalmatos hely lehessen, szokás szerint erre azonnapi szolgálásban lévő Generalis fő straza mester az Generalis avagy Fő Quártely mesterrel küldtetetik, az Lovas és Gyalog Ezerek Quártely mesterivel, furirokkal, sőt néha az Ezerbeli Fő Straza mesterek is előre mennek, és kiki maga ezerébül arra rendeltetett hadakat is küld, az ki az helyét Ezerének el intézvé, azt strázálja. — Szükséges hogy ezekkel mennyen az tábori Porkoláb is, avagy viceje, és az leg elsőik között légyen az táborhelyen, hogy az ott találandó fű fel ne kaszáltassék, hanem azok számára maradjon, a kinek hol helye rendeltetik.

Az Generalis mellé rendeltetik elégséges kesirő, [1] hogy az tábor hely ki keresésében bátran el járhasson, melyben ha valamely ellenkező dolgokat, avagy akadályokat látna, oly erővel mennyen hogy aztat erővel is el nyerhesse, lovasságot, és ha szükséges gyalogságot is vivén magával. És ha csak az ellenségtől nincs mit tartani, — az száló helytől /el m/ egy jó melföldnre /előt/ érkezvén az tábor akkoron előre megyen; de ha az ellenség közel, és erős volna, csak egy fertály melföldnre megyen előre. Hogy ha az utakat jól nem tudgya, jó kalauzokat veszen maga mellé, és Artelleriabeli tiszt, s hid mestereket egy szekér ásó s kapával, és ásó embereket, az kikkel az utakat igazíthatassa, és a hol látná hogy sokáig kellene dolgozniak, hadakat hadgyon az ásó emberek mellett, az kik őket oltalmazhassák. Meneteli alkalmatosságával maga előt portát küld /es/ az tábor helyre, és ha az ellenségtől tarthat, oldal járókat is rendel, és helyt nevez nekik közel az tábor helyhez, a hol minnyájan öszve gyülekezzenek, az mely szokás szerint valamely hegy, domb, avagy halom szokott lenni a felől, az merre van az tábornak az utja, hogy ha valamely okból magát nem kívánná el rejteni.

Hogy ha az hagyot helyre érvén, portáit ott nem találja, ujjabbakat küld azon helyek felé, az merre az előbbieniek mentenek; és mind addig az tábor osztáshoz nem fogat, az még portái felől híre nem leszen, avagy leg aláb az les helyeket jól meg nem járattya. Hogy ha az Fő Generalis szabad akarattjára hatta oly helyet választani, az minemüt akar, szükséges hogy tudgya azon utat, az mellyen más nap fog indulni az tábor, és mentül jobban lehet, az jó tábor helyeknek végére jár, mellyekben leg fő képpen fogja meg vizsgálni helyeztetését, és annak az oltalomra való alkalmatos voltát, ha félelmes /hely/ volna; ha pedig nem, jól fog vigyázni az füvek, /az/ szénás helyek, források, kutak, patakok avagy tók, s posványok s erdők közel létire, az tüzellés alkalmatosságára, utak jóságára és az más napi indulás környűségére, hogy

tudni illik abban az hadak szorulni ne kéntelenitessenek; ugy az helyrül is el ne felejtkezzenek, az honnan az nap megindult az tábor, hogy tudni illik ne felettéb messze essék az tábor helyhez.

Néha az Generalisok helyheztesik az Táborokat oly helyekre, az hol magoknak leg alkalmatossab helyeket és házakat találhatnak; de ha tiszteknek jól akarnak megfelelni, szükséges hogy oly helyeket keressenek az /kiket/ mellyet az Fejedelmek szolgálattya kíván/nya, hogy válaszsanak/ az hadak alkalmatosságára és meg tartására nézve.

Hogy ha az Generalis jó kalauzokat nem kaphat, és oly emberek nem volnának körüllette, az kik az helyet, csinnyát jól nem tudnák, hol lehetne legalkalmatossab tábor helye, oly személyeket küld azoknak megvizsgálására, az kik/nek válasz hozás/ szavainak híhessen, és elégségesek lehessenek, mindeneiket előtte meg beszélteni, és le ábrázolni; és a szerint /el végezvén magában/ végső végezést vévén, egy részét az mellette levő hadaknak /tul küldi azon a hely/ azon helynek, az mellyen meg szállani akar, túlsó részére küldi, hogy ot strazát álhassanak az tábor el gyöveteléig, és fel váltásokig; kikis az Generalis avagy az Tábori Strasa mesterek parancsolati szerint egy vagy töb seregekben fognak állani és azonnal Circalokat fognak küldeni az Strazáló helyek környéke meg vizsgálására.

Ha az Generalissal pedig töb hadak volnának, mind sem szüksége volna reájok az tábori strazakra, az többit az Fűvellés kedvéért le szálidhattya.

Az nyomon valami gyenge strazát hagyván, maga az tábort köröskörül meg fogja járni, ha oly magos helye nem volna az honnan azt minden felül ki láthatná; az alat mindazonáltal az Generalis, avagy fő Quartély mester az Quartély mesteri, és fourirji által az helyt fogja ki méretni és osztatni, minek utánna az Generálisok Quartélyját ki osztatta.

Mind ezeket elvégezvén hirt ad az Generalis fő strasa Mesternek, az kiis az helyeket meg vizsgálván és az Brigádáknak helyeket ki mutatván, az Artollerriának és Commissariatusságnak is helyt rendeltet, és az mennyiben lehet az tábort valamely patakoeska avagy folyó víz mentiben nyujtja el; és ha az ellenség közel és oly erős volna hogy tüle tarthatna, és tul volna /nak/, annak egy partjára helyheztesse a táborát. Az mi pedig annak következendő indulását illeti /arra magokat nem szeren/ az viz által meneteliben az tábor ne szerencséltessek, hanem eléb álgyukkal, és gyalogsággal jól meg rakataván az /részén/ tábor részén levő partot, és gázlókat, azokat mentül alkalmatossabbá tétettesse, hogy az tábor szaporán által mehetvén darabonkint meg ne szégyenitessék, és veretessék. Ne is próbáltatassék az által menetel, ha csak elegendő ideje nem leszen az egész tábor által vezérlésére. Ha mindazonáltal az által menetel siető és szükséges volna, és tartható, hogy azon utakat elvesztvén az ellenség által ellenébe magát be sáncozván, nehezebíthetné a költözését, minden idő vesztés nélkül költöztetessék által az had, az mint érkezik, és olykor /inkáb/ szükségeseb jó, és alkalmatos harcz helyt választani mindsem tábor helyt keresni. Ha az ellenség közel volta és ereje (tartásra) a tüle való tartásra okot nem ad, és az hadak alkalmatossága keresésétül elméjét el nem fordittya, az jó tábor hely ki keresése egyedül való gondgya leszen. Ha az ellenség nem igen messze leszen, feléje fogja helyheztesni az álgyukat, ha messze volna, csak a felé rendellye, a mely felé más nap indulni kel. Az Artollerriának *rekeszsze [a másik oszlopba írva:] rekesz* az a hely, az hol az egész tábori munitio és Artollerriához tartozó szekerek szoktak lenni, az mely mivel magános helyt /és/ kíván és strazákkal körül vétetik, rekesznek nevezetlet,

[eddig a jegyzet] szokás szerint az álguktúl nem meszsze rendeltetik, ha mindazonáltal félő volna, job s tanácsosab aztat az leg erősebb és bátorságosab helyre helyheztetni, mivel /az/ néha az munitioi el vesztésévelis könnyen meg veretethetik az tábor. Az lovak mindazonáltal az fellyeb említet rekeszhez közel lesznek.

Az éllés az Artolleriához közel rendeltetik, és a maga szekereibül kereket csinál, az melynek közepire kötetnek az vonó marhák és lovak; ha pedig erős hely nem találtatnék az Artolleria rekesze bátorságára job volna ezen szekerekkel amaszt körül vetetni az félelmes helyeken.

Az hadak mindenkor háttal az szekerek, s arczal a mező felé légyenek szállítva.

Az gyalogság kezdi az maga gunyhói avagy sátori sorját három lépésnyire a fegyverétül, az melyek mindenkor az sereg eleire rakatnak egy rakásra. Az straza mestereké léssen az első sátor avagy kalyiba, és az kapitányok az sereg végén legyének; de az midőn az ellenség erős portáitul kellene tartani, akkoron lehet az tábor eleire szállítani az tiszteket és tábori korcsmáros avagy marcotányosokat, hogy az ő szekerek és sátorok akadályoztassák az ellenség hertelen való rohanását, és idő adatassék az hadnak az maga rendbe való vételére.

[Más kézzel:]

A Mr de Vettes ce 11.e Mars 1708.

J'ay receu Vostre lettre du 22e Januier avec beaucoup de plaisir ayant appris les bonnes dispositions, dans lesquelles vous avez trouvez le Cour à mon egard; vous ferez mes remerciments deut sur les resolutions fauorables, qu'ils m'ont donné. Je vous joins icy les lettres de croyance pour que vous puissiez continuer la Negociation de laquelle vous me donnerez desormais des informations plus

[A szöveg a mondat közepén megszakad.]